

ג'י 15.11.07

פרקי חיים

מספר 10

הוצאת ארכיון קבוץ חצור
תשס"ז 2007

חנה כלב

פרני איזון

מרגוט טוביאס

דוד פרנק

מיכאל בדרק

פתח דבר

עוד אסופת סיפורי חיים לפנינו.

"רקמה אנושית אחת חיה" בה מתנהלים חיינו של היחיד וסיפורו איתו –

חנה כלב שמשרטטת בעדינות את הכוח הדרוש לחיות באופן שונה בקבוץ.

פרני אייזן שמספרת על חיים עם אידיאולוגיה.

דוד פרנק שסיפור חיינו המסויט עדין עומד מול עיניו על כל פרטיו.

מיכאל בדרק שהספיק להיות בפלמ"ח וגם לעלות ולהיות "חדש" בקבוץ.

מרגוט טוביאס שמספרת על כוח ההתגברות ועל חיים בצל אב שנעלם.

חלק מהראיונות נעשו לפני 15-20 שנה. עם העריכה נוספו כמה השלמות.

נורית

חנה כלב

בית אבי

נולדתי בבולגריה ב-1915, בעיר **וידין**. הורי גם הם ילידי בולגריה. מהסבים יש מישהו שהגיע מטורקיה.

לסבים היתה חנות לדברי ברזל לבנין ולאבא היה עסק של מסחר בתבואות. אחר כך עזב את זה. וידין היתה עיר עתיקה מימי הביזנטים. העיר היתה מוקפת חומה. ואחר כך נבנו בתים מחוץ לחומה. אנחנו גרנו בעיר הישנה, בתוך החומות, בגטו. הרוב היו יהודים, אבל היו גם בולגרים. אמי באה ממשפחה גדולה. אנחנו היינו רק שלושה ילדים בבית. שני אחים ואני. היינו משפחה מאוד מלוכדת. הרבה דודים, בני דוד וכו'. משפחה יהודית, שומרת על מנהגים יהודיים יחד עם יחסים טובים מאוד עם הבולגרים. היתה קהילה גדולה שהתלכדה סביב בית הכנסת. אחי שר שם בימי שישי שבת ובחגים.

עד כיתה ד' למדתי בבית ספר עברי ובתנועה דיברו רק עברית. הורי לא היו דתיים. אמנם הלכו בחגים לבית הכנסת. היה אצלנו בית כנסת יפה מאוד. הם שמרו על מסורת מסוימת אבל אחיי לא הלכו לבית הכנסת. אני למדתי בבית ספר ובגימנסיה בולגריים. עזבתי את הגימנסיה שנה לפני הסיום כי התכוננתי לעליה.

מאז שאני זוכרת, מצבנו הכלכלי לא היה כל כך טוב. יחד עם זה, ההורים דאגו שכולנו נלמד. אח אחד גמר אגרונום. היה מהראשונים שהקימו את בית חנן. האח השני גמר גימנסיה ועבד בבנק, כאשר אחי מבית חנן הזמין אותו לבוא אליו, הוא עלה ארצה. הוא עבד במשק הפועלות ובנהלל. כעבור זמן קצר הם שלחו סרטיפיקאט להורים. לא הייתי כלולה בסרטיפיקאט שלהם. היה ברור שכחברת תנועה אוכל להגיע ארצה. היה יותר חשוב להעלות את ההורים תחילה. נשארתי אצל קרובה משפחה ואחר כך יצאתי להכשרה.

השומר הצעיר

הייתי בחמישית של הגימנסיה כאשר הגיעו אלינו השליחים מסופיה: סמולב חיים ישראל ושרלו אשכנזי (מקיבוץ מעברות). הם הקימו את הקן בוידין. אנחנו היינו הקבוצה הבוגרת. היה לנו קן גדול ויפה. היו הרבה קבוצות צעירות. אהבו והעריכו אותנו מאוד בעיר. היינו מאוד מקובלים בציבור הצעירים. היה לנו חדר בביה"ס העברי. היינו פעילים מאוד. אספנו הרבה כסף למען הקרנות. היו לנו מסיבות. חגגנו את החגים היהודיים. לא הספקתי להיות בקן הרבה זמן. רק שנתיים. אח"כ יצאתי להכשרה. ז'קו ירון, שהיה יותר צעיר, היה שכן שלי, גר ממולנו. וידה גרה גם כן בעיר שלנו, אבל יותר רחוק. אנחנו גרנו בגטו ווידה גרה מחוץ לחומה. הייתי בקן השומר הצעיר בוידין מהרגע שהוקם אצלנו קן. ההורים שלנו היו ציונים. הבית היה פתוח לכל חלוץ ושליח שהגיע לעיר שלנו.

העליה ארצה

שישה חודשים הייתי בהכשרה חקלאית בבית ספר חקלאי שב**פזרצ'ק** ואח"כ יצאתי להכשרה עירונית ב**רושצ'ק**. שם פגשתי את יהודה. בינתיים התארגנה נסיעה בלתי ליגלית ארצה (1934). זאת היתה קבוצת כדורגל "סלביה", שקיבלה אישור רק בשביל לשחק בארץ. היינו קבוצת חברים שלא היו לנו סרטיפיקטים והחלטנו לנסוע עם הקבוצה כמלווים. הגענו עד חיפה. הקבוצה ירדה ולנו לא נתנו לרדת. אחי ניסה לעזור לי אבל לא הצליח. נאלצנו לחזור לבולגריה.

אחרי שנה התקבלו בתנועה סרטיפיקטים. ז'קו פרחי, מנדיל ונני היו בהנהגה בסופיה והם הודיעו לי שיש בשבילי סרטיפיקט, אבל אני צריכה לעלות עם בחור. לבחור הזה לא היה מספיק כסף ואני הייתי צריכה לשלם גם עבורו. נסעתי לסופיה התחתנו שם בראשון למאי 1935. יצאנו מבולגריה באוניה וב- 5 במאי היינו כבר בארץ הגעתי ארצה ב- 1935, לפני הגרעין הבולגרי, שאליו הייתי שייכת, הודות לנישואין פיקטיביים. היינו 4 זוגות והלכנו לקיבוץ "כרית" (כיום כפר-מנחם). הם היו אז בהדר. היינו שם שנה. יצאנו משם כאשר הצטרפו אלינו ליטאים. עבדנו ברעננה. יהודה בא 6 חודשים אחרי. הוא חיכה לקבל סרטיפיקט. היינו שנה ברעננה.

1936 התחתנו, יהודה ואני. משם עברנו לכפר חיטין. היו לנו בעיות בקשר להורים שלי, הם היו בבית חנן אצל אחי. בגלל ההורים נאלצנו לעזוב את הקיבוץ. לכפר חיטין יכולנו להביא את ההורים. זה היה מושב שיתופי, ועבורנו שהתחנכנו לחיי קיבוץ. היה יותר קל לעבור למסגרת שהיתה קרובה ככל האפשר לקיבוץ. זה היה ב- 1937. דליה נולדה ב- 1938 בכפר חיטין. זה היה מושב שיתופי. היינו בין הראשונים. השנים הראשונות היו קשות מאוד. שבע שנים בלי מים ו- 12 שנים בלי חשמל. גרנו ברפתות. לא היו בנינים ולא היה כסף לבנות. שם היה פעם ישוב של יהודים שבאו מטורקיה. הם עזבו ונשארו רק הלולים והרפתות. חילקנו כל רפת על ידי מחיצה של ארונות ל- 2 משפחות. הלול הפך למטבח. בתנאים כאלו נולדו הבנות. אסתר נולדה כבר בבית חדש. מים לא היו. היתה לנו פלחה, שלחין, היו אבטיחים. אני זוכרת שעבדתי בשדה, אספנו אבטיחים. עבדתי גם בבציר. כשנולדו עוד ילדים עבדתי בפעוטון. זה כמו בקיבוץ, פעוטון, גנון וכו'.

אחר כך בנינו בית. המושב בנה בתים לחברים. קיבלנו בית במקום יפה מאוד. מול הכנרת. כמובן שהגינה שלנו היתה הכי יפה. היה לנו טוב, עד אשר התחילו הבעיות במושב.

על הצמחונות

יהודה היה צמחוני עוד בבולגריה. לכפר חיטין הגיעה משפחה שהיתה טבעונית. התחלנו להתעניין בזה והפכנו להיות צמחונים.

דליה הספיקה להיות צמחונית כשהיתה קטנה. אבל היו קשיים במושב לגדל את הפירות והירקות. הבנות כבר אכלו הכל. רק יהודה ואני המשכנו לשמור על הצמחונות. הילדים הלכו לבית ספר, לגן, ושם קיבלו לאכול דברים שונים. אי אפשר להמשיך באוכל המיוחד. אילנה צמחונית עד היום.

היינו בכפר חיטין עד 1956, כ- 20 שנה.

ההחלטה לקום ולעבור לקבוץ נפלה בתקופה של הרבה עזיבות בכפר חיטין. היו הרבה בעיות. התחלנו לחשוב על עזיבת המושב. חשבנו על כיוונים שונים. מוני ווידה ביקרו לעיתים בפר חיטין, למוני היתה שם אחות וגם לרעיה וליעקב בן-בשט יש שם אח. כאשר סיפרנו להם על כוונתנו לעזוב את המושב הם הציעו לנו לפנות לחצור. למעשה חשבנו ללכת לרמת השופט, כי שם היו חברים שלנו מהתנועה. אחרי שהוצע לנו לבוא לחצור, קיבלנו את ההצעה, זה היה גם בזמן שדליה חשבה ללכת לקיבוץ, כך שהיה רצוי מאוד שאנחנו, כחברי תנועה בולגרית, נרצה ללכת לחצור.

הקליטה בחצור

היו לנו כאן חברים. לפני שהגענו שלחנו את אסתר לוידה ומוני, רצינו שהיא תהייה בחצור בהתחלת הלימודים. היא נכנסה לקבוצת "אילה", בינתיים חיסלנו שם את כל הדברים. אחר כך זאבל'ה ז"ל בא במשאית לקחת אותנו לחצור. גרנו בצריף. אני הלכתי מיד לעבוד בבתי ילדים, בביח התינוקות. למעשה הגעתי ישר למקלט, כי זה היה בימי מבצע סיני. עבדתי זמן רב יחד עם יעל. עבדתי 20 שנה בחינוך.

לא היה לי קושי בזה. אנחנו התחנכנו לחיות בקיבוץ וקיבלנו את החיים בקיבוץ כפי שהם. היינו מוכנים לכל שינוי. אני רק זוכרת שלאילנה היה קשה. לבנות הגדולות לא היו בעיות עם זה. אני זוכרת שהגנון היה למעלה ואילנה היתה שם. השארנו אותה לישון, ולא חשבנו שתהיה איזושהי בעיה. ולא חשבנו שכדאי להיות איתה בלילות הראשונים. פתאום באמצע הלילה היא הגיעה אלינו לצריף. ירדה את כל המדרגות מהתל, עד שהגיעה אלינו. הבנו שאנחנו צריכים להיות איתה מספר לילות עד אשר תתרגל. הרבה לילות לא יכולתי להמשיך בזה, כי הצטרכתי לעבוד בבוקר מוקדם, לכן קבעו בת מחברת "אורנים" והיא ישנה שם. אילנה היתה ילדה נחמדה. כולם אהבו אותה. ובמשך הזמן התרגלה גם היה ללינה המשותפת. אסתר הסתדרה טוב בקבוצה שלה ודליה הלכה כבר לצבא, לנח"ל, לרבדים ואחר כך לאדמית. היתה בין הראשונות של קיבוץ אדמית. יהודה עבד בחצר ואחר כך בפרדס.

טבעונות

בחצור הפכנו לטבעונים. אני לא כל כך קיצונית כמו יהודה. אני לוקחת לי ירקות מהמטבח. יהודה לא. רק מה שהוא מגדל. אנחנו אוכלים רק בבית. הרבה שנים עבדתי בבתי ילדים ולהגיע מאוחר לחדר האוכל לבד, בלי יהודה, לא היה לי נוח.

אנחנו מסתדרים עם האוכל. יש לנו חצר גדולה, יהודה מגדל הרבה ירקות ופירות. אנחנו מקבלים גם איזשהו תקציב לקנות שקדים, שומשום וסויה למען חלבונים. אנחנו לא אוכלים בכלל חלבון מהחי.

יש לפעמים קשיים. למשל בסדר פסח, יהודה בא רק לסדר ואחר כך הולך הביתה לאכול. במסיבות אנחנו נמצאים ולא אוכלים. אני לפעמים טועמת איזו עוגה. בבית אני לא אופה עוגות, רק כשהבנות באות. כמובן קשה להיות אדם שונה מאחרים. אני מרגישה את זה פחות, יהודה יותר. לפעמים קשה לו כאילו מסתכלים עליו אחרת.

אנחנו בדרך כלל בריאים, אבל אם חולים אני הולכת לרופא. יהודה מאז שהיה פעם חולה ושכב בבילינסון כמעט ולא חלה. בדרך כלל, גם אם הוא מרגיש לא טוב, זה עובר לו ללא התערבות רפואית. הרופא גם יודע שאנחנו לא אוהבים לקבל תרופות, ואז הוא מציע משהו אחר, כמו חימום. כשהיה לי אישיאס.

כשהילדים היו בבתי ילדים הסברנו לילדים להם שזה בריא להיות צמחוני וטבעוני. אבל לא תבענו מהם לחיות כמונו. והם נהגו כמו כל הילדים. לא התערבנו. אנחנו קוראים הרבה בתחום הזה, מתעניינים. בוודאי יש לאורח החיים שלנו השפעה על חיינו החברתיים בקיבוץ. לא נוצרו קשרים חברתיים, וגם אלו שהיו נחלשו. אני נמצאת בין חברות בקומונת הילדים ועל ידי זה מעורה בחיי הקיבוץ. יהודה לא עובד עכשיו וזה מרחיק אותו עוד יותר. במשך הזמן נעשה לו יותר קשה להסתדר בעבודה והיה כבר קשה למצוא עבודה אחרת כך שכיום יהודה עובד רק בגינה שלנו, מטפל בעצי הפרי וכו'.

אנחנו מתעניינים בנושא. מתעמלים, מטיילים... אני לא עסוקה בבישול ובאפיה. שומעים הרבה מוזיקה. יהודה גם מנגן.

הקיבוץ לא הכביד עלינו, ואתם חיים את החיים שלנו לפי הבנתנו. זה מעל לשלושים שנה. אין מתח בינינו לבין הקיבוץ, אבל ישנה הרגשה של זרות. אני חושבת שזה קשור בסגנון החיים שלנו. קשה להיות שונה בתוך חברה. אם קורה משהו מיד אנחנו זוקפים על חשבון השוני. אני באה לשיחות קיבוץ, יהודה לא. הוא מרגיש כאילו מסתכלים בו אחרת מאשר על אחרים. הוא גם פחות פעיל עכשיו מפעם. פעם עסק בצילום. היום לא. טוב שהמשק הקטן מעסיק אותו. הוא קורא הרבה, מנגן במנדולינה. בטוילים של הקיבוץ אנחנו משתתפים.

הילדים

דליה נמצאת בקיבוץ משגב עם. נשארה בודדה. יש לה ארבעה בנים. כולם גדלו ועזבו את הבית. שניים הקימו משפחות. אחד בצבא קבע, שני בפרוד – מדריך נוער. השלישי עובד בתל-אביב. הרביעי בשנת חופש – חוזר בעוד חודש. אולי ישאר במשגב-עם. אסתר בעין-המפרץ. מטפלת תינוקות. הוא עובד במוסך. יש להם 4 ילדים. אחת כבר גמרה את הצבא. הבן יוצא לצבא. יש לה בת בת 14 ובן בן 8. הם במצב טוב. אילנה בגשר. יש לה ילד בן ועוד אחד בן חצי שנה. יש לנו היום 10 נכדים ו-3 נינים.

השינויים שחלו בקיבוץ. אנחנו חיינו 20 שנה במושב. הגענו לקיבוץ עם שלושה ילדים. לא חשבנו שהקיבוץ יגיע למצב שהוא נמצא בו כיום. חשבנו שקיבוץ זה דבר הרבה יותר שיתופי, והיינו מוכנים לזה. עכשיו חלו הרבה שינויים, למשל בתחום החינוך. מאז שאני עבדתי בחינוך כאן. אבל אני מבינה שאין ברירה. הצעירים צריכים לקבוע את אורח החיים שלהם. אנחנו יכולים רק להסביר להם, שהם חוזרים בעצם חזרה. אנחנו ניסינו את שתי שיטות החיים. אני למשל חשבתי שזה טוב מאוד שהילד יהיה עם אמו לפחות עד גיל מסוים. אבל כשבאתי הנה וראיתי את הטיפול בילדים, לא חשבתי שזה לא טוב. להיפך, הילדים היו מטופלים טוב מאוד. בקשר לשינויים אחרים, אני חושבת שזה היה נחוץ. לא היינו רגילים לתקציב כולל אבל עכשיו זה נראה לי שיה לטובה. פחות תלות, יותר אפשרות להחליט מה אתה מעדיף על מה. כשאילנה היתה בקיבוץ גשר ושם היה תקציב כולל, לא הבנתי איך אפשר כך. היום אני רואה שזה אפשרי. אפשר לחיות גם כך. יש יותר חופש בחירה. השינויים הם לא רק לרעה.

ראיינה: שרה אשל - 1990

ערכה: נורית - 2006

פרני אייזן (ואלנס)

ילדת ארה"ב 1919

בית הורי

נולדתי בניו-יורק, בברונקס. הורי לא היו דתיים. אבי הגיע לארה"ב בן 14. מעיירה קטנה **אושמינה** על יד וילנה. (כשאבא קובנר הגיע ארצה הוא נפגש עם דוד שלי שאסף חומר על העירה שלהם. ואבא קובנר סיפר לו מה שקרה באיזור הזה.) אבא הגיע כנער, ללא הורים, נער בן 14. הוא נשלח אל בני העיר שהיו שם, את הסיפור על אבי שמעתי כאן בארץ מבן דוד שלי. הוא סיפר שאבא היה תלמיד טוב מאוד. לפני הבר מצווה הוא כבר למד גמרא וכו' אבל בהיותו בן שנים עשרה הוא הצטרף לארגון שמאלי, השתמשו בו להעברת מכתבים סודיים ממקום אחד לשני. ההורים פחדו מאוד. זה היה ארגון מהפכני מאוד. זה היה בתחילת המאה, אינני יודעת בדיוק, הוריו שלחו אותו לארה"ב. היו שם, כנראה, בני דוד של אבא. הוא היה בן שש עשרה כשהתחיל לעבוד בחייטות. כל היהודים באמריקה היו אז בעלי מלאכה. חייטים וכו', כך גם הוריו בפולין. הוא לא היה נראה כפועל, היו לו ידיים של פסנתרן. אצבעות ארוכות ... הוא אהב מאוד מוסיקה. היה מקשיב בשבתות לאופרות שהיו משדרים. ימים שלמים היה מסוגל להקשיב למוסיקה. כמובן הוא יכול לעשות את זה רק בשבתות. אבי, לא רק שלא היה דתי, הוא היה אנטי דתי. יחד עם זה הוא היה קשור בקהילה היהודית, הרגיש שייך לעם היהודי, בחגים הלך לבית הכנסת. זאת היתה הדרך לבטא את השייכות לעם היהודי.

אמא הגיעה לארה"ב יחד עם שתי אחיותיה. הגדולה היתה כבר נשואה. גם היא הגיעה מפולין מאותה עיירה של אבא. הם היו קרובי משפחה. הסבים היו אחים. הם נפגשו בארה"ב אבל אמא שלי ואחיותיי סיפרו לי, שכאשר אבא עמד לנסוע לארה"ב הוא עבר בין הדודים להיפרד. כשהוא הגיע לבית של הדוד (אבא של אמי) הוא היה בן ארבעה עשרה ואמי בת שנים עשרה... אמא אמרה לי שכבר אז היא התאהבה בו. כעבור שנים, כאשר היא הגיעה לאמריקה, הם התחתנו. שניהם נאלצו לעבוד קשה למען קיומם. הוריה של אמא עסקו במסחר בעצים.

המשפחות של אבא ושל אמא נשארו בפולין. הסבים היו כבר אנשים זקנים. מעל לשמונים. הם מתו ממחלות. על היתר לא שמענו. לא הצלחנו לקבל פרטים... אנחנו היינו שלשה ילדים. היו לי אח ואחות. הורי חיו עד גיל 86-85, אחי ואחותי עד גיל 60 ומשהו.

בבית לא היינו דתיים אבל חגגנו את החגים היהודיים. היתה לנו דודה דתייה וחגגנו יחד איתה. היתה לנו גם מזוזה על הדלת. אני לא הבנתי לשם מה כל אלו, רק בתנועה למדנו והבנו מה החגים והסמלים היהודיים.

אך כולנו הרגשנו שייכות לעם היהודי. בבית דיברו יידיש. אחי הלך ל"תלמוד תורה". למד עברית לקראת הבר-מצווה. אני הגעתי ל"השומר-הצעיר".

בתנועה

שם התחלתי להבין הרבה דברים שבבית רק ספגתי. תחילה השומר-הצעיר היה בשבילי חוג של נוער שמאלי, וזה תאם את חינוכי בבית.

הייתי בת שנים עשרה. אבא היה סוציאליסט. הצביע בעד המפלגה הסוציאליסטית. את זה ידענו בבית. היו לי חברים קומוניסטים שניסו לקרב אותי אליהם, אבל איכשהו התחברתי עם חברים מהתנועה. מה שמשך אותי זה שהיו אלו צופים יהודיים. אחר כך למדנו הרבה דברים בנוסף לחיות של נעורים. בשנות ה-30 כבר הגיע היטלר לשלטון. היה משבר בארה"ב. היו מאבקים של פועלים על זכויותיהם. אבא השתתף בשביתות. היינו ערים לכל הנעשה סביבנו. שמענו חדשות. מדברים על הנאצים. אני זוכרת את פניו של אבא כאשר שמע שהיטלר ניצח. לא אשכח את פניו החיוורים. תחילה לא הבנתי את הקשר בין הדברים, אבל היינו ערים לכל, למדנו, הקשבנו, אלו היו חיינו: מאבקים בעד הפועלים ונגד הנאצים. ב"השומר-הצעיר" התחלתי להבין ולדעת. בקבוצה דברנו על כל הבעיות ואני בעצמי התחלתי יותר ללמוד ולהבין. מבחינת ההרגשה הייתי יהודיה את זה לא לומדים. זה רגש פנימי. אף פעם לא חשבתי שאני יכולה להיות אמריקאית. לא ידעתי את ההיסטוריה היהודית, אבל הרגש היהודי היה קיים. אני זוכרת כאשר יצא לאור הספר ביידיש "די יוספס" (על מלחמות היהודים של יוסף פלביוס, אני אז לא ידעתי מהו הספר, אבל אני זוכרת את הרושם שזה עשה. ואחר כך גם התעניינתי בספר עצמו. אבא היה בתוך העניין היהודי. הוא התעניין בנעשה, למרות שלא למד עברית דבר אל הנכדים בכמה מלים בעברית, כאשר באתי אחר כך לביקור לארה"ב. מהארץ, והרי בגיל שלוש עשרה כבר עזב את בית הוריו ויצא לארה"ב. אולי בביקוריו בבית הכנסת בחגים הוא קלט כמה מילים עבריות. בכל אופן גדלתי בבית שהעניין היהודי היה קרוב ללב.

גמרתי תיכון ב-1936, באמצע המשבר הכלכלי, כאשר אי אפשר היה להשיג עבודה. הלכתי לקולג'. בעזרת מבחנים מסוימים אפשר היה להתקבל ללימודים מבלי לשלם שכר לימוד. אחרי כמה שנות לימוד לפני שגמרתי, הרגשנו שעלינו להרוויח קצת כסף בשביל העליה. הורי לא הסכימו שאעזוב את הלימודים, הם הבטיחו לממן לי את העליה. אם יהיה צורך, הם לא האמינו שאני באמת אעלה. בכל זאת הלכתי לעבוד. עבודתי כשנה חזרתי ללימודים. נשארתי לי רק חצי שנה לקבל את התואר. בינתיים קיבוץ ג' עמד לעלות מאנחנו החלטנו להקים הכשרה שלנו. של קיבוץ ג'. זה היה בקיץ 1939. הקיבוץ החליט שעלי לצאת להכשרה. ההורים כעסו מאוד. לא הסכימו שאפסיק את הלימודים כשנשאר לי כל כך מעט לסיום. אני הפסקתי. זאת היתה גם המהפכה הפרטית שלי. יצאנו להכשרה. קבוצה קטנה להקים את ההכשרה שלנו.

זה היה במדינת ניו יורק. בצפון. הגענו כאשר חברי קיבוץ ב' עדיין היו שם, אבל התכוונו לעלות. זה היה לפני פרוץ המלחמה והם הספיקו להגיע ארצה. הייתי שנה בהכשרה ואחר כך שנה בבבלימור, ומבבלימור עברתי לקנדה.

בהכשרה נפגשתי עם ג'ו . היינו שם תקופת מה וכאשר המלחמה התחילה (1939), גאלצנו לעזוב את המקום, כי אחרים עמדו להיכנס. עברנו לבלטימור. ג'ו היה חייב לחזור לקנדה כנתיב בריטי. התנועה הקימה שם איזה בית משותף, בטורנטו. לנו היו בתים כאלו בבלטימור וגם בניו-יורק.

זה היה קיבוץ שומרי . עם קופה משותפת וכל היתר. יש לנו כאן בקיבוץ כשמונה חברים מהגדוד שלי "להבה".

היינו קבוצת אנשים שחיכינו לעליה והשתדלנו לחיות כמו בקיבוץ. הכסף משותף, אני בישלתי בשביל כולם, טיפלתי בבית, ואחר כך הלכתי ללמוד מקצוע...

למדתי תפירה. למרות שאבי היה חייט אני לא ידעתי שום דבר בתפירה. למדתי ואפילו עבדתי בזה עד אשר ג'ו גוייס.

אנחנו היינו כבר נשואים רשמי. הייתי חייבת להתחתן על מנת שאוכל להיות שם. ההורים של ג'ו חיו בקנדה, הם הגיעו מרוסיה, מאודיסה. הבית שלהם היה מאוד רוסי. אמא של ג'ו היתה כבר בת 70 כאשר הכרתי אותה. אבל היא קראה רוסית. את טולסטוי ואת כל הקלסיקאים...

במלחמה

ג'ו גוייס. זה היה כבר 1942. אולי אפילו 43. הוא יצא לאירופה ואז חזרתי לניו-יורק והלכתי לבית ספר חקלאי. גרתי בבית הספר שם. בניו-יורק היה לנו בית של קיבוץ ג'ו היו שם החברות. כאשר החברים היו בצבא. למדתי בבית הספר הזה חקלאות, רפת, לול, טרקטור, הייתי כשנה וחצי. כשג'ו חזר (45) חזרתי לקנדה. נסענו לקנדה כי שם ג'ו צריך היה להשתחרר, וגם רצינו להפרד מהוריו. לא חשבנו שאי פעם עוד נתראה. מקנדה עלינו ארצה כתיירים. לפני זה נסענו לניו-יורק להפרד מהוריו. חיכינו קצת ויצאנו באוניה קבוצה די גדולה של קנדיים ואמריקאים.

בראשון

הגענו לראשון. לקיבוץ א"י ג'ו ישר מהאוניה.

בראשון היו כבר מספר חברים. אתנו הגיעו: פנינה, חנה.ש. (עם התינוקת נורית), שרה ו'. היו גם כאלו שהגיעו כסטודנטים...

אני כמעט ולא זוכרת את הקיבוץ בראשון. אני זוכרת שנסענו לחצור והיינו חוזרים לראשון.

עבדתי בראשון קצת במטבח ואחר כך עברנו לחצור לבית האריזה.

זה היה ביוני 46. עבדתי עם ג'ו בחצור בבית האריזה. את התקופה הראשונה אני כמעט ואינני

זוכרת. גרנו תקופת מה באוהל. אבל מה שזכור לי היטב זו התקופה שמתחילה בבית האריזה

בחצור.

בפינוי

הייתי בהריון, אני חושבת שיצאתי קצת לפני הפינוי לראשון לציון. בקיבוץ שם היו כבר חברי

נירים ואני חיכיתי ללידה. ילדתי את גדעון ברחובות. זה היה יולי 48. לאחר הלידה הגעתי

לחולון. למעשה, לפני זה שלחו אותנו לשבועיים הבראה בתל-אביב. זה היה מיועד לנשים שילדו

בזמן הפינוי ואז אני זוכרת יום של הפוגה באו ולקחו אותנו לחולון. כל ילדי עומר נולדו בתקופה

זו. אינני זוכרת אם עבדתי בחולון. גדעון היה עדיין תינוק. טיפלנו בתינוקות.

חזרה לחצור

נדמה שזה היה רק אתמול. עדיין, כאשר אני נוסעת לירושלים, פונים אלי באנגלית. אז נולדים הילדים: אוראל נולד ב- 1950 ומיכל ב- 54. ואני עובדת בכל מיני עבודות. לא חקלאות ולא תפירה...

עבדתי קצת בפרדס בעונות הקטיף. הרבה בשירותים: מטבח ילדים, בית תינוקות. היום, כאשר אני שומעת את הטענות של הצעירים שלנו, אני חושבת: בבית הורי לא עשיתי דבר שקשור במשק בית. לא ידעתי להכין עבור עצמי שום דבר, לא שטפתי כלים, לא בישלתי. פה ריכזתי את מטבח הילדים. כל עבודה שצריך היה לעשות עשינו כי ידענו שאנחנו בונים קיבוץ וכל דבר היה חשוב. תקופת מה עבדתי בסאניטריות. שום דבר לא היה מתחת לכבודנו. מזכרתי באפיזודה שקשורה בעבודתי כמבשלת. היה על ידנו מחנה צבא בריטי. אנחנו היינו מבשלים עבור כ- 40 ולפעמים 60 איש אם כי במקום היינו מעטים, אבל היו באים מראשון לעבודה בפרדס. את ההספקה היו מביאים לנו מראשון, זה היה די מוגבל. והנה יום אחד באה אלינו קבוצת חיילים מהבסיס, שלמה ב. שטיפל בהם, הזמין אותם לארוחה הם סרבו ואז שלמה אומר להם: מה אתם חושבים שנרעיל אתכם? היה להם לא נעים והסכימו להישאר לארוחה. את הבשר שקיבלנו לא הובא אז בארגזי קרח. זה הגיע בטנדר. באותו יום כשנגשתי לבשל הבשר לא נראה לי טרי. זה היה גוש גדול של בשר לא יכולתי לזרוק אותו, שאלתי את טישלר. הוא החזיר מצא בדברים כאלו והוא הציע לי לשטוף את הבשר מספר פעמים. לשפוך את המים ואחר כך לבשל 3 פעמים. כך עשיתי. הבשר היה נראה טוב מאוד... למחרת כל החברים חלו. היה נורא. בתי שימוש לא היו. היתה ריחה נוראית. באו מראשון, מי שלא חלה, לטפל בנו. כמוכן גם האנגלים חלו, וזה לאחר ששלמה אמר להם שאנחנו לא מתכוונים להרעיל אותם.

למחרת התפרסם ב"פלטין פוסט" שאצלנו היתה הרעלת קיבה ושכשישים איש חלו. כך הם בוודאי הבינו שלא התכוונו להרעיל אותם.

במשך השנים עבדתי בקומנות ילדים שלוש עשרה שנה. עבדתי שנים רבות במטבח הילדים. הייתי בכל-בו כחמש שנים. אבל כשמסכמים ארבעים שנה מה זה כבר חמש, שבע שנים פה ושם. בהנהלת-חשבונות (התקציב האישי) אני עבדתי הרבה שנים.

על השילוב בין האמריקאים ושאר הקיבוץ

לי באופן אישי היו קשרים טובים עם דוברי אנגלית בקיבוץ. היו לנו שיחות מעניינות עם ידידי ואחרים. הרגשתי קרבה רבה לידידי.

היתה הקרבה לטרוצקיסם. גם בגלל זה. היה גם בחור שהגיע לאחר המלחמה, בנימין ז. ג'ו דיבר איתו בידיש. הוא דיבר בביקורת קשה נגד ברית המועצות. היו ויכוחים קשים בקשר ליחס לברית המועצות. אבל לנו היתה חברה משלנו. היינו גוף גדול. הבעיה הקשה ביותר שהיתה לנו היה בית התינוקות. כאן היה לנו ויכוח קשה מאוד עם הישראלים. גם בתחום התיאורטי וגם מבחינה רגשית. המקלחת הקרה, הארוחות בשעות קבועות או למשל העובדה שאם שלא היניקה לא היתה מאכילה את תינוקה. בתקופה זו היו לכולנו תינוקות כי הרי החלטנו שלפני העליה לא יהיו לנו ילדים. זה אומר שלכל האמריקאים היו באותו זמן תינוקות כי הרי החלטנו שלפני העליה לא יהיו לנו ילדים. כולנו היינו יחד בבית התינוקות, היו גם ישראלים והיו ויכוחים קשים. רבקה ו. היתה מסוגלת לבסס תיאורטית את גישתנו לעניין. בינתיים, גם הישראלים שינו את גישתם. אבל בתקופה הזאת היה לנו קשה מאוד. שני דברים הכבידו עלינו מאוד. הויכוח

הפוליטי והיחסים בין האם לתינוק. ואני שואלת את עצמי איך זה שבכל זאת נשארנו. כנראה שהצד האידיאולוגי: סוציאליזם וציונות היה יותר חזק מהקשיים האחרים. לא הפריע לנו שלא היה מה לאכול, שגרנו באוהלים, שלקחו לנו את הבגדים. כל זה לא היה חשוב. מה שהפריע זה הויכוח הפוליטי והויכוח סביב בית התינוקות. איך התגברנו? אני זוכרת שהייתי מתרגשת. אבל כשלא הייתי נרגשת לא רציתי לעזוב. כמובן היו גם חוויות של אושר בבילוי עם הילדים. אני זוכרת שאמא ביקרה אותנו בחצור. הוא מאוד התנגדה לחינוך המשותף אבל כאשר ליוויתי אותה לחיפה (אז נסעו באוניות, לא טסו במטוסים). היא אמרה. את צדקת. אתם מספיקים בשעתיים שלוש של בילוי להיות עם ילדיכם הרבה יותר ממה שאנחנו היינו מסוגלים להיות עם ילדינו שהיו אתנו עשרים וארבע שעות. מתי היינו פנויים לשוחח ולשחק איתם בשקט. היו לנו הרבה חוויות. היינו עסוקים מאוד. בארץ קרו הרבה דברים אחרי המלחמה. עבדנו הרבה, היינו עסוקים עם הילדים. היו הרבה אירועים בקיבוץ. הזמן עבר ועם הזמן החלו גם שינויים בקיבוץ בתחום הפוליטי וביחס לבית התינוקות.

סטאליניזם

הקיבוץ היה מאד סטאליניסטי. אנחנו האמנו בסוציאליזם וגם ביה שברה"מ סוציאליסטית. לא האמנו בסאטלין. היינו מושפעים מטרזקי. קראנו ושמענו הרבה דברים שכאן אולי לא ידעו על כך. החברים שלנו שנפגשו עם אנשים שבאו מברה"מ סיפרו על אנטישמיות. איך זה יל להיות? וסיפרו שיהודים לא יכולים להגיע לדרגות גבוהות בצבא וכו'. אחר כך הסכם ריבנטרוף מולוטוב. הזדעזנו מזה. היום שומעים דברים שונים. ישנם היסטוריונים הטוענים שמלחמת העולם השנייה לא פרצה רק בגלל היטלר. שארצות הדמוקרטיה פחדו מהקומוניזם יותר מאשר הפשיזם. אבל אז, ששמענו על סאטלין ריגש אותנו מאוד. בחצור היתה קבוצה גדולה של בולגרים שהיו קרובים לרוסיה גם תרבותית, לא רק פוליטית. לנו לא היתה שום משותפת עם הבולגרים. אף אחד מהם גם לא ידע אנגלית. אולי ידעו אבל לא דיברו. עם הישראלים היה לנו קצת יותר קל.

היינו קבוצה. היינו נפגשים ומדברים על כל מה שהציק לנו. נוסף לזה, דיברנו בינינו באנגלית וזה הקל עלינו. אני זוכרת שיחה שהיתה לנו עם **דרי הלברכט**. הוא הגיע ארצה עם חברינו והיה אז במשמר-העמק. הוא החליט לעזוב את מפ"ם בעקבות הוויכוח על התיאוריה של **ליסנקו**. **הלברכט** חשב את התיאוריה הזאת כבלתי מדעית. מפ"ם תמכה בתיאוריה של ליסנקו. הלברכט הגיע אלינו לדבר איתנו על המחלוקת הזאת. הוא רצה לשכנע אותנו שנתמוך בדעתו ונתנגד למעמדה של מפ"ם.

התאספנו לפגישה איתנו כל האמריקאים וגם ישראלים שהוא הכינה רחל ש. ועוד מספר חברים. לאחר דברי הלברכט דיברה רחל ש. היא היתה אז פעילה במפ"ם. השיחה התנהלה בעברית. אינני זוכרת מה אנחנו אמרנו. אני רק זוכרת שהוא יצא מאוכזב מאתנו. אבל אנחנו לא יכולנו ללכת נגד המפלגה. ידענו שהוא צודק אבל היינו ממושמים. הרי התנגדנו להרבה עמדות של המפלגה!

במשך כל השנים לא סלחתי לעצמי שלא תמכנו ב**דרי הלברכט**. לפני כשנתיים הלכתי לבקר אותו. אחרי מעל לשלושים שנה. ובאתי רק בגלל זה. אמרתי לו: באתי לבקש ממך סליחה שאני שתקתי. הוא היה אז בפנסיה. גם לא כל כך בריא. גר בסביבות תל-אביב. ישבנו ודיברנו על אותה התקופה.

לאידיאולוגיה היה מקום חשוב בחיינו.

בלי זה לא היינו מגיעים ולא היינו נשארים. מה שמפריע לי היום, זה שהצעירים שלנו אינם מדברים על אידיאולוגיה כל שהיא אני אומרת להם, אתם טוענים על חוסר פרטיות, אנחנו ויתרנו על הרבה יותר. הם לא מזכירים את המילה סוציאליזם. אנחנו הגשמנו את הסוציאליזם בקיבוץ בכמה מובנים. למשל, בני הארבעים אינם צריכים לדאוג באופן פרטי לילדיהם. החברה דואגת. שחררנו את האשה, במידה שהיא רוצה בכך. אני משווה אותם לא אתנו אלא עם בני הגיל שלהם בתל-אביב. הם צריכים לדאוג ללימודיהם, הולכים לצבא ואז נוסעים ולא נוסעים לטייל. הם צריכים לדאוג לבית, למקום עבודה. אני מכירה את הנשים. הן עובדות קשה מאוד יחד עם בעליהן. חוסכים כסף עבור ילדיהם. לא הצלחנו להעביר לבני הארבעים אצלנו את האחריות והמוטיבציה לדברים יותר גדולים. לאחר ששחררנו אותם מדאגה למילוי הצרכים הראשוניים. אינני מאמינה שהקיבוץ ימשיך להתקיים רק כצורת חיים אם לא נצליח למסור לצעירים מה עומד מאחורי זה.

ישנם צעירים האומרים שהדברים האלה מובנים מאליהם. הם טוענים שהבעיה אינה באידיאולוגיה. זה נשאר כמו שהיה, אלא איך להתנהג בחיים המודרניים. אני לא מקבלת את זה. בשיחה ביום כיפור הם לא הזכירו את המילה סוציאליזם. דיברו על ערכים. אלו ערכים? ישנם ערכים ליברליים, דתיים וכו'. רוצים לשנות אבל באיזה כיוון.

ראיינה:שרה אשל 1987

ערכה: נורית מלמד 2006

דוד פרנק

יליד 1929 הונגריה

כל המשפחה שלי, החל מהסבא של הסבא, אבי, הדודים – כולם היו חייטים. זה עבר מדור לדור. גם אני למדתי קצת חייטות. אנחנו גרנו בכפר **טאמאשי**, כפר גדול של כשמונת אלפים נפש. 70-80 משפחות יהודיות, 350-400 יהודים. אני באתי מבית מסורתי, לא אורטודוקסי. סבא שלי היה יהודי מסורתי, ואבי שמר על המסורת בגלל סבא. חגגו את כל החגים היהודיים, המנהגים וכו'.

אני למדתי בבית ספר מקצועי לחשמלאות. אבל זה כבר היה בזמן המלחמה בגלל חוקי ה"נומרוס קלוזוס", לא יכולתי להמשיך ללמוד, וגם כל אחד צריך היה להוכיח שהוא עובד, אחרת היו אוסרים אותו, כאילו שהוא לא מפרנס את עצמו. לכן הייתי רשום כעובד בחייטות אצל אבא.

גמרתי את ביה"ס המקצועי כאשר חזרתי מהמחנות בגרמניה.

עם פרוץ המלחמה

עד- 1942 היינו שקטים ושלוים. היהודים היו חופשיים בכל דבר, אמנם התהלכו שמועות על הנעשה בפולין אך אצלנו היו יהודים שטענו שזה לא יכול להיות. אלו בוודאי מעשים רגילים של אנטישמיות.

הגרמנים לא פלשו, הם "הוזמנו" ע"י שלטונות הונגריה. כמובן היתה אנטישמיות שהתגברה ע"י כל מה שנעשה, אך עד 1944 היהודים לא סבלו במיוחד. תמיד היו פשיסטים שהתנכלו ליהודים. ראו בזה מעשים אנטישמיים שכבר היו מעולם. בכפר שלנו רוב היהודים גרו במרכז. קבוצת בריונים היתה עוברת ערב וערב ושוברת חלונות במספר בתים. הם עשו את זה באופן שיטתי, שכבר אפשר היה לדעת מראש מתי יגיעו אלינו. אבא שלי היה אדם חזק, לא היה פחדן, והוא חיכה להם עם מקל ע"י החלון. אמא שלי התחננה שלא יעשה את זה, אבל הוא אמר שאותו כבר לא ישכחו – וכך היה. כשהתקרבו אלינו, אבא קפץ דרך החלון עם מקל ביד, תפס שניים מהם ודפק להם ראש בראש. הם ברחו לבית מרוח, הם היו עשרה בחורים. אבא רץ אחריהם בכותונת לילה, לאחד מהם נשברו השיניים, אבל מאותו היום איש לא בא יותר. אח"כ באו יהודים להגיד לאבא כל הכבוד – הביאו את אבא למשפט. עבור השיניים ששבר, למרות שזה היה מעשה התגוננות הוא נאשם בתשלום של 5 מטבעות של כסף הונגרי. שילם עבור כל שן ששבר, אבא היה שובר עוד מספר שיניים, אמר, לו ידע שזה כל כך זול. המשפחה שלנו היתה מאוד מקובלת בכפר. מאוד אהבו וכיבדו אותנו.

ב- **19 במרץ 1944** נכנסו הגרמנים ולמחרת כבר יצא חוק הטלאי הצהוב. לא עברו הרבה ימים עד אשר פקדו על כולנו להכנס לגטו. לקחו כמה בתים יהודיים שהיו מרוכזים אחד ע"י השני, ולשם הכניסו את כל יהודי הכפר שלנו והיהודים מכפרי הסביבה. היינו שם כאלפיים יהודים. בחדר שאנחנו היינו, היו עשרים וארבעה יהודים. לעבודה אי אפשר היה לצאת. היינו סגורים במקום. אכלנו את האוכל שהבאנו איתנו. היה מישהו שנבחר ע"י היהודים, באישור השלטונות, שהיה כעין רכז קניות, כל אחד יכול היה להזמין אצלו דברים והוא היה מביא מבחוץ. לא היתה אספקה כללית. לאותו "רכז קניות" היתה עגלה וסוס. היה נוסע לשוק ומביא דברים. אני יכולתי לצאת. אבא שלי עבד יחד עם היהודי בעל העגלה. כאשר כל הגברים מגיל 18 נשלחו למחנה הכפייה, עבדתי אני על העגלה. הייתי אז בן חמש עשרה. אבא הראה לי, לפני

שנלקח למחנה כפייה, איך מטפלים בסוס, איפה יש ירק לקצור וכו'. היינו מביאים מים לשתייה מבארות שהיו בכפר. ובכלל, הייתי כאילו מקשר בין הגטו והחוץ. קניתי דברים, הבאתי אוכל ומים. היה לי אישור מהז'נדרמריה. האישור שהיה מנוסח בצורה משפילה מאוד, בערך כך: "השמנדריק" או ה"פושטק" הזה רשאי לצאת מהגטו להביא מזון ומים בשעות אלו ואלו. הכינויים המשפילים היו מודגשים באדום על יד השם שלי. אני ניצלתי את האישור הזה ומדי פעם בקרתי בסתר בבית שלנו. היה לנו בית יפה, גן ירק ועצי פרי. זאת היתה עונה שכל הפירות הבשילו, כך שהתגנבתי יחד עם ילדה שהיתה חברה שלי, והיינו אוכלים דובדבנים ופירות אחרים מהגן שלנו – אם מישהו מהכפר הכיר אותי לא היה מסגיר, כי המשפחה שלנו היתה מוכרת ואהודה בכפר.

כשלקחו את אבא לעבודה בכפיה לא ידענו בדיוק. חשבנו שלוקחים אותם לעבודה כלשהי. כאשר חזרו שני יהודים שהיו יחד עם אבא, הם סיפרו שאבא מת מחולשה. הוא נכנס לייאוש, לא רצה לאכול, לא רצה לחיות, דאג למשפחה וכך מת. אינני יודע אם בדיוק כך קרה. אבל אני יכול לתאר לעצמי שאבא לא יכול היה להתרגל למצב בו הם נאלצו לחיות. אני תמיד חשבת שאם מישהו יחזור מהמחנות זה יהיה אבא. בשבילי מותו של אבא זה היה דבר קשה מאוד כי הוא היה אדם חזק ולא פחד משום דבר. כאשר הייתי בגרמניה עשיתי הכל על מנת לחזור למשפחה. ידעתי מה זה יהיה עבורם אם לא אחזור. לכן ברחתי מקרון הגז מבפנים. אמא, אחותי ואני נשארנו במחנה ואח"כ לקחו אותנו לאושוויץ. זה היה ב-1944. רכזו את כל היהודים מהכפר שלנו ומהסביבה לכפר גדולה במרכז הכפר.

לאחר שהוציאו מהגטו שלנו את כל הגברים, ריכזו את אלה שנשארו בריכוזים אחרים בסביבה ואספו אותנו לעיר שדה, למקום יותר גדול, היינו שם כארבעה חמישה ימים. עד אשר הגיעו רכבות על מנת לקחת אותנו. שם נערך מסדר גדול ושם ראיתי פנים אל פנים את אייכמן. חשבנו שלוקחים אותנו לעבוד. אמרו לנו שאנחנו יכולים לקחת אתנו את כל מה שאנחנו רוצים, ומסוגלים לשאת. יצאו כל המשפחות. כולם יחד.

העמיסו אותנו בקרונות של בהמות. היו שם כשבעים אלף יהודים. הועמסו צפופים מאוד לתוך הקרונות. בקרון שלי היינו תשעים וחמישה איש. היו כמה רכבות ארוכות מאוד. נסענו שבעה ימים. אכלנו מה שהבאנו אתנו. לא נתנו לנו לרדת במשך כל המסע. בכל קרון היו ארבעה שומרים. בכל ארבע הפינות שומר. הרכבת היתה מתעכבת מדי פעם לשם טיפולים שונים או החלפת השומרים. אנחנו לא יכולנו לרדת, ואפילו את צרכינו נאלצנו לעשות בתוך הרכבת. עד גבול הונגריה ליוו אותנו ההונגרים. בגבול התחלפו עם הגרמנים. נסענו דרך סלובקיה לאושוויץ.

ברכת לאושוויץ

לא ידענו מה זה אושוויץ. אני הייתי נער סקרן מאוד. הייתי מטפס לחלון הקרון עם גדר תיל וקורא את שמות התחנות, וכך מסרתי אינפורמציה מעודכנת איפה אנחנו נמצאים. וכך חיכינו מתי סוף סוף נגיע למחנה העבודה. נוכל כבר לרדת מהציפיות הזאת. אולי יתנו לנו אוכל כי האוכל שלנו כבר אזל... באחד בלילה הגענו לאושוויץ. הוציאו אותנו לאיזה מקום צדדי ובדיוק אז היתה אזעקה והפסקת חשמל. לפני זה ראינו פרז'קטורים גדולים שהאירו את המחנה, וכאשר הגענו היה חושך מוחלט. ראינו מרחוק מדורות ששרפו שם את הגלגלך שהצטבר. אנחנו, הילדים, לא ידענו מה קורה, אבל בין המבוגרים החלו להתהלך שמועות שהולכים לשרוף אותנו. התחילו לבכות, היתה פאניקה, שני יהודים נפטרו בקרון. אשה הצטרכה ללדת. היתה מהומה

שלמה, נשארנו כשעה וחצי בתוך קרון עומד עד אשר הסתיימה האזעקה האווירית והועלו האורות. אז הודיעו לנו לרדת מהקרונות ללא חפצים. אני זוכר את הקריאות של הגומנים: "און די פאקעט, און די פאקעט" כלומר, ללא חבילות. חשבנו שנרד עם החפצים שלנו ונתחיל להסתדר, ופתאום לרדת בלי כלום... אני, אחותי ואמי החלטנו להחזיק אחד את השני בידיים שלא נלך לאיבוד בהמון הזה. הגענו למקום בו הפרידו בין הגברים לבין הנשים. אנחנו לא שמענו הוראה כזאת והמשכנו לצעוד יד ביד. ראינו שורה של ס.ס. ואנשים הולכים שורה לכאן ושורה לשם. אני המשכתי להחזיק ביד של אמא שלי, פתאום, מישהו מהס.ס. תפס אותי בצווארון והשליך אותי לכיוון הגברים. וכך, הופרדתי מאמי ומאחותי. למחרת, אחרי שגילחו אותנו, הלבישו אותנו בכותנות עם פסים. היה לנו מסדר, ואחרי זה ראיתי מרחוק את אחותי (שנתיים בוגרת ממני). למעשה לא הכרתי אותה. היו לה שתי צמות שחורות ארוכות ופתאום היתה מגולחת עם שמלה ירוקה ארוכה. אי אפשר היה להכיר אותה. היא הכירה אותי וצעקה בהונגרית את שמי. אני שאלתי אותה מי את? מאיזה כפר וכו' - עד שהתברר לי שזאת אחותי היא כבר נעלמה יחד עם כל הנשים. מאז לא ראיתי אותה.

באושויץ הייתי שמונה ימים. אחרי היום השני לקחו אותנו לאיזה מקום, כמו זירה של קרקס, גדול, עם מדרגות, עם משטח גדול. היו שם כמה אנשי ס.ס. ואיזה אזרח והם אמרו שכל מי שנשארו אצלו דברי זהב או כסף או כל דבר ערך - יכולים להביא את זה, לשים בערימה וכך חייהם ינצלו. בין רגע נערמה ערימה כל כך גדולה של דברי ערך, פשוט לא להאמין. כל מה שהסתירו. לאחר זאת הכריזו שניתנת עוד הזדמנות להביא מרצון כל התכשיטים שבידיהם ואם לא - יש להם רנטגן והם יגלו. שוב נערמה ערימה. אח"כ הודיעו שכל הרופאים, עורכי-הדין והמהנדסים מתבקשים להתייצב. המסכנים חשבו שעומדים לשלוח אותם לעבודות חיוניות בתחום ההתמחות שלהם. כולם יצאו החוצה, העמיסו אותם על הקרונות. יותר לא ראינו אותם. לבסוף הודיעו שכל מי שמתחת לגיל 16 יבוא למקום מסוים. היינו כ- 600-700 ילדים. הוליכו אותנו ישר לתאי הגזים.

לתאי הגזים

היו בינינו יהודים מפולין. והם אמרו שצריך לעשות הכול שישלחו אותנו לעבודה אחרת יובילו אותנו לתאי הגזים. כאשר הלבישו אותנו בבגדים מסוימים והתחלנו ללכת ראינו לנגד עינינו את הארוכות של הקרמטוריום. קודם נכנסה קבוצה אחת של ילדים ואח"כ קבוצה שלי כמאתיים ילדים. היינו כבר בפנים. דיברתי עם חבר שלי מהכיתה שעמד על ידי שנשתדל לברוח, עדיף שירו בנו מאשר למות בחנק. ברגע שהשומרים לא יסתכלו עלינו ישירות נשתדל לברוח. היה שם כביש וגם תעלה וגשרון מעליו. איך שהוא נמלטתי לשם. חשבתי שגם החבר שלי בא אחרי, אבל הוא כנראה נבהל. בכל אופן, לא ראיתי אותו. נשארתי לבד מהבוקר עד למחרת בערב. לא אכלתי, לא שתיתי. הרגשתי שאני מתעלף. ראיתי מרחוק קבוצה של רוסים. הלכתי אחריהם למחנה שלהם. ביניהם היה הונגרי אחד גבוה, חזק, כנראה מתאגרף. כשהגענו לבסיס הגרמנים ספרו אותנו וכל פעם המספר לא התאים. פעם פחות מדי ופעם יותר מדי. הרוסים ראו אותי מצטרף אליהם אבל ההונגרי איך שהוא שמר שהם לא יסגירו אותי. הוא אמר שמי שיגיד מילה הוא יחנוק אותי. כך נשארתי במחנה שלהם **בירקנאו** - מחנה השמדה. מה שעבר עלי שם, קשה לתאר. זה לא רואים בסדטים הקשים ביותר.

מה שעבר עלי

הגעתי למחנה בירקנאו משם לקחו אותנו בדרך ארוכה למחנה בוכנולד. שם הייתי 3 ימים. קיבלנו מספר על המעיל מעל לכיס ומספר שני בתפר של המכנסיים. הצטרכנו לתפור בעצמנו. צלמו אותנו פנים ופרופיל. המספר שלי היה 65458 התנאים היו איומים. קשה לפרט כל מה שעברנו. לאחר שלושה ימים לקחו אותנו למחנה עבודה. עבדתי בפינוי הריסות בבית חרושת לבניין. עבדו שם כ- 7000 איש. כל פעם הפציצו את בית החרושת הזה, אבל הגרמנים לא התייאשו ובנו הכל מחדש. אח"כ התברר לנו שהיה בינינו הולנדי, שבנה לעצמו רדיו, והיה משדר לבעלות הברית מידע לפיו הם הפציצו את ביהח"ר הזה. הוא שידר כנראה כל פעם, כאשר ביהח"ר התחיל לעבוד. בסופו של דבר גילו את זה ותלו אותו. הייתי איתו ביחסים טובים מאוד. הוא אהב אותי מאוד. לא היו שם ילדים בגילי והוא התקשר אלי. הוא היה מביא לי אוכל ודברים שונים כי הוא היה מסתובב בין הס.ס. והיה עושה שם תיקונים. אנחנו כבר ידענו שכאשר הארובות פולטות עשן, תבוא הפצצה.

הייתי במצב ירוד מאוד ומישהו הסביר לי, תמורת מנת הלחם שלי, איך להגיע למרפאה כחולה. הגעתי לשם ונחתי 3 ימים. שם פגשתי אדם חולה מאוד, צ'כוסלובקי לא יהודי, הוא נתפס עבור סבוטזה. הוא ראה נער צעיר, חלש והתחיל לשאול מה קרה לי וכו' – לאחר זאת התעניין לדעת מה עשיתי בבית. כשספרתי לו שאבי היה חייט ועבדתי איתו על מנת שלא יאסרו אותי שאני הולך בטל, הוא הבטיח לי שידאג להכניס אותי לעבוד כחייט בבסיס. היתה לו השפעה שם כי היה מחסנאי ראשי. וכך באמת היה. עבדתי בעבודות שונות. לתקן גרביים של הס.ס. היו שם כ- 20 איש. הייתי צריך לשטוף את הכלים שלהם, זאת היתה עבודת החייטות שלי. בס"ה לא היה לי רע. דאגו שיהיה לנו אוכל, מקום חם, שמרו על הניקיון כי עבדנו גם בשביל הס.ס. הם דאגו לבריאות שלנו שלא נעביר כינים או מחלות לס.ס. נתנו לנו להתקלח במים חמים. היינו מבודדים מכל היתר. היה לנו קשה מאוד לראות דרך החלון איך האחרים סובלים.

אני מספר את זה כאילו הייתי בבית הבראה. זה היה רחוק מזה. אבל שונה מאשר אושוויץ. גם במחנה הזה וזיה מקום שהיו מענים שבויים. זה היה מאחורי מחיצה של מקום העבודה שלנו. ראינו מראות זזוה. למשל, פעם ברח מישהו ממחנה בוכנולד זה היה 70 ק"מ מאתנו תפסו אותו על ידנו והכניסו אותו לחדר הסמוך לנו. שמענו צעקות, בכי. פעם ראינו שני יהודים שקשרו אותם יחד לעמוד ע"י הבית. הרביצו להם באבזם גדול מהחגורות של הס.ס. היו שני ס.ס.ים שהיו להם כלבים, וכל פעם שהרביצו היו הכלבים מתנפלים ונושכים. היהודים היו קשורים לעמוד, לא יכלו לזוז וכך הם מתו קשורים. כל פעם שהתחשק לס.ס. הם היו מבצעים הוצאות להורג לראווה. פעם, בחודש ינואר, בקור גדול, הביאו כ- 200 יהודים, העמידו אותם ערומים בשורה, התיזו עליהם מים, וכך קפאו כולם, צפופים בגוש אחד. השתדלתי לעזור לאנשים רבים במחנה ע"י זה שהבאתי להם אוכל. היתה לי גישה למטבח כי הבאתי בגדים מהתיקון לעובדי המטבח. הייתי מסתיר את האוכל בתוך המכנסיים שלי ומביא בעיקר לחולים. היו כאלה שנשאר בחיים והיו כאלו שמתו בידיים שלי, ביניהם החבר של אחותי. במחנה הזה היינו עד 12 באפריל 1945.

היו כבר שמועות שבאים האנגלים לשחרר את הבסיס. הגרמנים העמיסו אותנו ברכבת עם קרונות פתוחות של בהמות, בכל קרון היו 50 איש. לקחו אותנו לאיזשהו מקום. לא ידענו לאן.

כל מי שהיה חולה ולא יכול היה ללכת, ירו בו במקום. הורידו אותנו מהרכבת, ציוו עלינו לכרות בור ולקבור את המתים.

נסענו לכיוון דרום מזרח, לכיוון צ'כוסלובקיה. בדרך נתקלנו בקטעים של מסילת ברזל שנעקרו ע"י הרוסים והרכבת לא יכלה להמשיך. עברנו לרכבת אחרת, אולם הותקפנו ע"י האמריקאים. הם ירו רק בקטר, והוציאו אותו מכלל שימוש. נאלצנו ללכת ברגל כ- 300 ק"מ עד למחנה **טרונשטאדט**, הלכנו תשעה ימים, קבלנו שלוש פרוסות לחם, צלחת מרק וארבע חתיכות תפוחי אדמה בקליפה לא מבושלים. זה היה המזון שלנו לכל תשעת הימים. מי שנחלש ולא יכול היה ללכת ירו בו. יצאנו לדרך כארבעת אלפים איש והגענו כשש מאות למחנה **טרונשטאדט**. היו כאלה שגררנו אותם ברגלים שלהם לאורך הכביש. בצידי הדרך נשאר כל פעם מישהו שמת, ביניהם כאלו שהכרתי אותם היטב.

הגענו לטרונשטרט לפנות ערב. אמרו לנו להתפשט. כל פעם שאמרו לנו להתפשט כבר תארנו לעצמנו לאן יובילו אותנו, אבל לברוח אי אפשר היה כי היה שער כבד, גדרי תיל וכו'. הכניסו אותנו לחיטוי כי היינו מלאי כינים. היו שם כמה בתי קומות, קסרקטינים. אני הייתי בקומה השנייה. בכל בית היו כ- 2000 איש. בחדר שלי היו 95 איש. היו ימים שלא קבלנו אוכל. לפעמים הביאו בלילה אישהו מרק. היינו כלואים. החלונות היו אטומים עם גדר תיל. לא יכולנו לראות מה קורה בחוץ. במחנה הזה, היתה כעין אוטונומיה של השבויים. היו מספר יהודים שהיו אחראים עלינו. בכל המחנה היו כשבעת אלפים יהודים. הגרמנים לקחו את השבויים הצ'כים. נתנו להם בתים של האוכלוסיה המקומית. הם פינו את הבתים במחנה כך שטרונשטדט היה מחנה יהודי. למען הצלב האדום ארגנו מדי פעם הצגות, מקהלה, מגרש כדורגל ... כל פעם שהיו באות משלחות היו מציגים להם משחקי ספורט, תיאטרון, קונצרט של תזמורת וכו'. אבל אנחנו היינו סגורים בפנים בגדר תיל ולא יכולנו לצאת מחוץ למחנה.

השחרור

שמענו שמועות שעומדים לשחרר אותנו אבל אנחנו השתחררנו יומיים אחרי הכניעה של הגרמנים. הגרמנים עזבו את טרונשטדט לפי שהרוסים נכנסו, והשאירו אותנו סגורים במחנה ללא כל הסדר וידיעה מה עומד לקרות. ללא אוכל, כל אחד חיפש ומצא משהו בזבל, קליפות וכו'. בסוף התברר שאנחנו יושבים על מחסן עצום של תפוחי אדמה, וזה היה כבר אחרי שאנשים התחילו לאכול בשר מתים – שלושה ימים ללא אוכל עד אשר התגלה מחסן תפוחי האדמה... התחילה התנפלות נוראה. דרכו אחד על השני אכלו את התפוחים מלוכלכים ולא מבושלים. היתה מלחמה להכנס למחסן ולתפוס כמה תפוחים. היתה כמות עצומה. אבל אנשים לא ידעו כמה זמן נשאר במקום. לנו, אלו שגרו למעלה היה קשה מאוד להכנס למחסן, כי אלו שגרו למטה השתלטו על הכל. קבלנו מכות, נתנו מכות, המהומה היתה נוראה. הרבה אנשים מתו מהמכות שקבלו. כעבור כמה ימים השתחררנו. בשעה חמש בבוקר באו 28 טנקים רוסיים. כל הטנקיסטים היו בתיירות, אף טנקיסט אחד. בשער עמד יהודי כשומר השער ולא נתן לנו לצאת כי עדיין פחד מהגרמנים. יודעי הרוסית בינינו צעקו לטנקיסטיות שהשומר לא רוצה לפתוח לנו את השער. המפקדת של הטנקיסטיות איימה עליו באקדח והוא פתח לנו את השער. כולם התפוצצו החוצה, רבים נדרסו בתוך המהומה. עם השחרור באה צרה חדשה, ההתנפלות על האוכל. היינו כל כך רעבים שאכלנו כל מה שפגשנו בדרך. רוב האנשים קיבלו טיפוס מהכינים ומהאוכל המזוהם.

הרוסים הוציאו את השבויים הגרמנים לכביש, היו שם לא רק חיילים אלא גם משפחות שלמות שהרוסים אספו אותם. הם באו עם מכוניות, עגלות רתומות לסוסים וכל טוב. הרוסים אמרו לנו שאנחנו יכולים לקחת מהם מה שאנחנו רוצים, רק להשאיר להם את הנעלים וככר לחם להמשך הדרך. היו בינינו צ'כים שיכלו להגיע הביתה תוך שעה שעתיים. הם הורידו את הגרמנים מהעגלות, הסוסים המכוניות, לקחו מהם כל מה שרצו ונסעו הביתה לפראג, לברטיסלבה... אנחנו חפשנו רק אוכל. חבר שלי מצא בית בודד מחוץ לטרנזשטדט. זה היה איזה כל-בו עצום שהיה שם הכל. בגדים, דברי אוכל, צעצועים, משקאות, נשק... גם אני לקחתי כל מה שראיתי. מלאתי שק, אחר כך בדקתי מה יותר כדאי לי לקחת כי הייתי כל כך חלש, שלא יכולתי להרים את השק. הציעו לי לקרוא לגרמני שירים לי את השק. יצאתי החוצה, קראתי לס.ס. שבוי, והוא הביא לי את השק למקום שהייתי צריך לגור. הוא התחיל להתחנן שאתן לו משהו לאכול וקרא לי קומרד (חבר). היהודים ששמעו זאת הרביצו לו וצעקו עליו: עכשיו אתה חבר שלנו?...

אנחנו זללנו יום ולילה ללא הפסקה. כאשר יצאנו מהבית, עברנו ע"י מחנה צרפתי. היה להם במטבח דייסת סולת ומיץ פטל. מלאתי קערה גדולה עם הדייסה ושפכתי על זה את הפטל. אכלתי את זה בידיים. לא ידענו שובע. מכל זה חליתי. לקחו אותי לבית חולים שהרוסים הקימו בקצה העיר לחולי טיפוס. היה לי 41 מעלות חום. אינני זוכר איך הביאו אותי לשם כי לא הייתי בהכרה. עשו לי מקלחת קרה והצטרכתי ללכת ברגל. רעדתי מקור, הייתי חלש מאוד, משקלי היה 28 ק"ג. הייתי כבר בן 16. בבית החולים הזה ירדתי עוד כ-3 ק"ג. היינו שישה חולים בחדר. רק שניים נשארו בחיים (אני ועוד אחד).

סיוטים

כתוצאה מהחום ומכל מה שעבר עלי, נתקפתי בסיוטים הכל היה מעורפל. הבעיה שלי היתה שלא האמנתי שנשארתי בחיים. הרגשתי כאילו אני מת ורואה לנגד עיני מראות. כל הזמן ניסיתי לבדוק אם אני חי. צבטתי את עצמי, חתכתי את ידי, הכל על מנת להיווכח שאני חי. אבל חשבתי שגם הדברים שעשיתי הם דמיונות ולא אמת. שמו אותי תחת פיקוח שלא אגרום לעצמי נזק. ניסיתי לזכור את כל שמות הקרובים שלי, ולמרות שזכרתי חשבתי שזה גם סיוט ודמיון. לא יכולתי לתאר לעצמי שאני חי. עברתי איזה טיפול. עברתי מבחן של הסתכלות, קבעו שהבראתי ונתנו לי אישור לחזור להונגריה. קיבלתי דרכון מהמפקדה הרוסית בטרנזשטדט (זה עדיין נמצא אצלי). בתחנת הרכבת עצרו אותי ואמרו שאני לא יכול לנסוע הביתה במצב בריאותי כזה ובמשקל כזה, שעלי להישאר בבית הבראה, או להצטרף לקבוצת נערים שנסעו לקייטנה של 10 ימים לשבדיה. אני לא הסכמתי. רציתי מהר להגיע להונגריה תוך תקווה שהורי חזרו. כך עמדתי ע"י הרכבת, פתאום שמעתי שמחפשים אותי, קרוב משפחה מיוגוסלביה הגיע לקחת את אמו שהגיעה אתנו מטרנזשטדט. זה היה בן דוד שלי (היה חבר של טיטו). נעשה לשר המסחר והתעשייה של יוגוסלביה). הוא אחר ביום אחד. אמו נפטרה יום לפני בואו. היו לה שני זהב. הגרמנים הוציאו לה את השניים, היא לא היתה מסוגלת לאכול וכך מתה מרעב. לי לא נתנו לעזוב את המקום. ונשארתי עוד שלושה שבועות בבית הבראה ומשם נסעתי לבודפשט. כשהזרתי לא מצאתי אף אחד מהקרובים שלי ובבודפשט. רציתי לנסוע מיד לכפר בו גרו הורי. הלכתי לתחנת הרכבת ושם תקפו אותי שוב הסיוטים וההרגשה שכל מה שאני עושה זה רק דמיון, שהכל נדמה לי. הפעם זה היה במצב הרבה יותר גרוע... לא האמנתי שאני נמצא בתחנת הרכבת, שלמעשה אני כבר מזמן לא חי זה הכל סתם מראות. הסתובבתי בין האנשים, בקשתי

אוכל, אכלתי, והכל כאילו אני מדמיין דברים מהעבר. עליתי לרכבת עם החפצים שלי. מעניין שאני זוכר כל פרט מהדברים שעשיתי למרות שבזמנו זה לא נראה היה לי המציאותי. כאשר עליתי על הרכבת אמרו לנו שהרוסים לקחו את הקטר ולא נוכל לנסוע באותו ערב (היינו אמורים לנסוע בשעה 6) אלא למחרת בבוקר. ירדתי לחפש משהו לאכול. ירדתי ושכחתי שרציתי לנסוע. נכנסתי לחדר ההמתנה. נשכבתי בחיק של איזושהי אשה זרה וגם את זה חשבתי כתעוועי דמיון. אבל קבלתי מכות מהבעל ועוד הרבה דברים לא נעימים. כעבור זמן רב מזכרתי שרציתי לנסוע לכפר של הורי, אבל הרכבת כבר נסעה וחפצים שלי נשארו בתוכה. שאלתי בעלי תפקידים בתחנה (זאת התחנה הגדולה ביותר בבודפשט) מה קרה והם אמרו שהרכבת יצאה לפני כשעתיים. זה היה לפנות בוקר. חשבתי שזה סתם סיפור. הרכבת כנראה התקדמה קצת ועוד מעט תסתובב לתחנה. התחלתי ללכת על הפסים לכיוון הרכבת העומדת כדי ללכת לחזור. הגעתי לגשר של הדנובה. התברר שהגרמנים פוצצו את הגשרים. הרוסים וההונגרים הקימו גשר ארעי שהרכבת תוכל לעבור. הגשר נבנה על רגלי עצים. עמודים במים, ורק האדנים והפסים היו פרושים למעלה, ולמטה מי הדנובה. במחשבה שלי שהכל קורה בדמיוני התחלתי לעבור על פני הגשר הזה. אילו היתה באה רכבת ממולי לא הייתי נשאר בחיים כי היה רק רוחב של פס אחד. המשכתי ללכת בתקווה שאחרי איזה עיקול של הפסים עומדת הרכבת. הלכתי כעשרים וכמה ק"מ, במצב גופני קשה ובהרגשה שכל זה דמיון. לאחר זמן רב הגעתי לאיזושהי תחנה, שם אנשים נתנו לי משהו לאכול. לי לא היה שום דבר איתי כי הכל נשאר ברכבת. הלכתי בחולצה שעליה היה כתוב באיזה מחנה בגרמניה הייתי (מחנה הסגר בוכנולד – המספר שלי) היתה איתי גם תעודה מהשלטונות הרוסיים, כתובה בארבע שפות שאנשים יעזרו לי להגיע הביתה. ואמנם, בתחנת הרכבת עזרו לי. נתנו לי שמיכות לישון עליהן ולהתכסות. למחרת התברר לי מה קרה. התחלתי לחפש את החבילות שלי. כמובן, לא מצאתי דבר. היתה בידי תעודה שבמשך שנה מאז שהשתחררתי, אני יכול לנסוע לכל מקום בלי כסף.

חזרה לכפר

נסעתי למקום בו הורי גרו. הכרתי חזרה אלי. ידעתי שהכפר שלנו נמצא במקום צדדי ויהיה עלי ללכת כ-15 ק"מ ברגל. התחלתי ללכת מהר ככל האפשר. למרות שהייתי תשוש לגמרי. ממש רצתי. עמדתי לנוח קצת ושוב לרוץ. כשהתחלתי לראות את סביבת הכפר, הגברתי את הקצב. הגעתי לכפר, ואת האדם הראשון שפגשתי (לא יהודי, יהודים לא נשארו שם) שאלתי על הורי. לא היתה לו תשובה. פגשתי עוד מישהו והוא אמר לי שאף אחד עדיין לא חזר. הרגשתי נורא אבל האמנתי שאולי עוד לא חזרו, או שהאיש הזה לא יודע. המשכתי ללכת בכיוון הבית שלנו. זה היה בית גדול, יפה, מוקף עצי פרי. לאחר שלקחו אותנו לגטו הפשיסטים נכנסו לתוך הבית שלנו. כשבאו הרוסים הם זרקו את הפשיסטים החוצה והפכו את הבית לאורוות לסוסים. הורידו את כל המחיצות בין החדרים. כל הבית היה מלא סוסים. עשבים גדלו מסביב, המראה היה נורא. דרך חור שעשו בקיר הבית השליכו את כל הזבל החוצה. כמו שנכנסתי פנימה קפצו עלי פרעושים. הייתי כולי שחור מהפרעושים. יצאתי החוצה ובכיתי. שמתי את הראש על קיר הבית ובכיתי אולי רבע שעה. הלכתי לחפש אנשים לשאול אולי יודעים דבר מה. הייתי רעב. לא היה איתי שום דבר. לא כסף, לא בגדים להחליף. הזמנתי לבתים של התושבים ושם נתנו לי לאכול. היו שהציעו לי להישאר אצלם תקופת מה, אבל לא רציתי. אכלתי כל פעם בבית אחר. לכל מי שספרתי מה קרה לי הזמין אותי לאכול. בכפר הזה היו בערך כשלוש מאות וארבעים יהודים,

אבל רק שבעה חזרו וזה יותר מאוחר. הייתי בכפר הזה שלושה ימים, והרגשתי שאינני יכול להישאר שם. החלטתי שאני מוכרח משהו לעשות, אני מוכרח משהו להתקיים, וחשבתי שעלי ללמוד איזשהו מקצוע.

חזרה לחיים

נסעתי לבודפשט, רציתי ללמוד מכאניקה. הגעתי לחצר של הג'וינט, היה שם איזה בית, שכבתי על הרצפה באחד הפרוזדורים, היה קיץ, ולא הצטרכתי שמיכות.מהם קבלתי קצת כסף, והתחלתי להפש בית ספר מקצועי, אבל כבר לא יכולתי להתקבל, כי הגעתי ביולי, וזה לאחר שנעשו בדיקות פסיכוטכניות וההרשמה כבר הסתיימה. מי שהוא הציע לי ללכת לבית ספר טכני לחשמל, שם נאמר ל שמקבלים רק כאלו שעבדו לפחות שנה בחשמל, ולאחר שאקבל משם המלצה, אוכל להתקבל ללימודים. בינתיים נודע לי שאח של אמי ואחות של אמי נשאר בחיים. שניהם איבדו את משפחותיהם וגרים יחד. נסעתי אליהם. וכך גרנו שלושתנו, שלושה אנשים משלוש משפחות. דודי הבטיח לי שהוא יממן את הלימודים וכל מה שכרוך בזה, כי הוא רצה שאהיה בן – אדם שמסוגל לקיים את עצמו הוא השיג לי מקום עבודה אצל חשמלאי. אני והבן של החשמלאי הינו אחראים על החשמל במפקדה של הרוסים. עשינו את כל התיקונים. ספרתי לרוסים איפה הייתי ומה קרה לי. הראתי להם את התעודה ברוסית (המבקשת מכל אחד לעזור לי). הם כל כך התרגשו והם הזמינו אותי שאבוא אליהם כל יום, ללא קשר לעבודה. כולם שם הכירו אותי ונתנו לי להיכנס חופשי. אכלתי איתם. היתה להם להקת בידור, ריקודים, מוזיקה וכו'. היו כאלו שהיו מזמינים אותי לתכניות שלהם. הייתי אזרח יחיד שמסתובב בין החיילים.

אני מוצא את אחותי

חצי שנה לאחר שעבדתי כחשמלאי הייתי צריך להרשם בבודפשט בבית הספר לחשמלאים. כשנסעתי לשם נודע לי שעוד אחות של אמא נמצאת בבודפשט. היא נשארה לבד. את הבית שלה היא השכירה ועברה לגור בחדר קטן. הלכתי לחפש אותה. לאחר שמצאתי אותה והיא אמרה לי שב'וינט ישנו לוח וכל פעם רושמים שם פרטים על מי שנשאר בחיים ואיפה, ושהיא ראתה בלוח הזה שאחותי נמצאת בברגן בלזן, הלכתי לג'וינט וראיתי שזה נכון. מצאתי את אחותי. היא עבדה באיזשהו מפעל של מטוסים של הגרמנים **בברגן-בלזן**. היא הגיעה לאפיסת כוחות וזרקו אותה בין המתים בערימה אחת. חשבו שהיא מתה. שכבה שם יום יומיים, היא לא זוכרת כמה כי היתה ללא הכרה. בינתיים, האנגלים כבשו את המחנה. הם חפרו קבר אחים ועמדו להשליך את כל ערימת המתים לתוך הבור. דחפו את הגוויות בבולדוזר, גם אחותי היתה בתוך זה. חייל אנגלי שעבר על הבולדוזר השגיח שהעיניים של אחותי ממצמות. הוא עצר את הבולדוזר, הוציא אותה מבין הגוויות והעביר אותה לבית החולים. נתנו לה אינפוזיה. לאחר שהאנגלים מצאו אותה בין המתים, כאשר היה עודנה חיה, הם העבירו אותה לבית חולים. היא היתה שם שלושה חודשים ועומדת לחזור לבודפשט. אני חזרתי לדודי להמשיך עוד שנת עבודה ואחותי הגיעה לבודפשט בסוף אותה שנה – 1945. ואז נפגשנו. על אמי לא רצתה לספר דבר עד היום הזה. הרבה פעמים בקשתי אותה שתספר לי אבל היא טוענת שאינה מסוגלת לדבר על זה. מאנשים שחזרו מהמחנה שאבא היה שם שמעתי מה היה בסופו. אחרי שגמרתי את שנת העבודה נסעתי לבודפשט לבחינות פסיכוטכניות, בכדי להתקבל לבית הספר לחשמל. קבלו רק 10% מהנבחנים. כאשר פרסמו את התוצאות היה הרחוב מלא מהאנשים שרצו להתקבל. קשה היה להגיע לרשימה שהיתה תלויה על הקיר. מישהו קרא את השמות והגיע

לשמי – לא האמנתי. איך זה שאני בין ה- 10% היכיתי כשעה עד שכולם התפזרו ועד שראיתי את שמי בעצמי. לא האמנתי. היו רבים עם פרוטקציות וכו'. כשהתקבלתי לבית הספר הצטרכתי לשלם חצי שנה ואחר כך אפשר היה לקבל פטור מבחינה סוציאלית וגם בעלי ציונים טובים. הגשתי בקשה לפטור וכעבור חצי שנה הוחזר לי הכסף ששילמתי והמשכתי ללמוד ללא תשלום. היו לי ציונים טובים כל הזמן. אני גם אומצתי ע"י מפעל שחיפש בעלי מקצוע בחשמל, שתמך בי תוך התחייבות מצדי לעבוד אצלם עשר שנים. לא גמרתי את שלוש שנות הלימוד (חסר לי חודש), ועליתי ארצה.

השומר הצעיר

לא ידעתי דבר על התנועה אבל בג'וינט בהונגריה עבד אדם שהיה בשומר-הצעיר והוא הציע לי ללכת לגור בבית התנועה. מה שהיה לי חשוב זה מקום לשים את הראש ואפשרות ללמוד. בתנועה לא כל כך נקלטתי, כי היו לי הרגלים אחרים ממה שנדרש שם, הייתי גם עסוק בלימודי, לא הרביתי לבוא לפעולות. הציקו לי מאוד ודרשו ממני לבוא לפעולות, אבל האתגר שלי היה הלימודים. הרי לא ידעתי לאן אתגלגל ואיך אמשיך לחיות. המשכתי לגור שם קרוב לשנה. התנועה מכרה את הבית ועברנו לצד השני של העיר. שם הוחלט שכל מי שנמצא בבית הזה מתכוון לעליה ארצה. לא היה לי לאן ללכת. פניתי למחלקת הנוער של הג'וינט והם שלחו אותי למעון הסטודנטים. שהם גרתי עד שעליתי ארצה.

העליה ארצה

החלטתי לעלות ארצה כי לא הייתי מוכן להשאר בהונגריה. שמחתי שיש לי הזדמנות לעזוב את הונגריה. זה היה לאחר שהשלטונות הכריזו על הפסקת פעילותיהן של התנועות הציוניות, והשוה"צ צריך היה להתחסל שם. יום אחד כשחזרתי למעונות מצאתי פתק לבוא מיד לקן. כאשר הגעתי לשם אמרו לי שיש בפני שתי אפשרויות: או לעלות איתם מיד או להסתלק מכל העניין מבלי שאיש ידע על התוכניות שלהם. זה בא לי בהפתעה, מה עוד שאסרו עלינו לחזור הביתה, כי ל זה היה סודי. בסופו של דבר החלטתי להצטרף אליהם. יצאנו לחווה של התנועה על הגבול הצ'כי. לפני זה נתנו לנו ללכת להפרד מהמשפחה, ולהגיד להם שאנחנו יוצאים למחנה של שבוע. נפרדתי מאחותי ויצאתי לחווה של התנועה. הגענו לחווה חקלאית. חילקו אותנו לקבוצות ובמשך הלילה עברנו (בעזרת מבריחים) את הגבול. עברנו את הגבול בלילה, ללא חבילות, ללא תעודות. נסענו לברטיסלבה,, רטובים מהדרך, כי הלכנו הרבה ברגל, הוסתרנו בתוך דוודי כביסה וכו'. בברטיסלבה היינו יותר חופשיים, נחנו כיומיים ונסענו לווניה. בווינה היינו לגמרי חופשיים. התארגנו לעליה, גרנו בבית ספר גדול משם, במכוניות משא, נסענו דרך זלצבורג, בגבול האיטלקי, עברנו דרך מעבר ברנר, עלינו לרכבת ונסענו לאורך כל איטליה. גרנו בכפר דייגים, שם התאספו קבוצות נוספות שעמדו לעלות. זה היה בסיס עלייה של התנועה. זה היה כבר ב- 1949.

עלינו ארצה מבארי באוניה. היינו ארבעה ימים בדרך והגענו לחיפה ב- 27 במאי, ביום שישי, בחמש בבוקר. עמוס שלם לקח אותנו לחצור.

בחצור

הגעתי לתצור עם החלק השני של הגרעין. החלק הראשון הגיע לנגבה. עמוס שלם הגיע על מנת להביא אותנו לחצור, קראנו לו "סוכן הקיבוץ". הרשם הראשון מהקיבוץ? הופתעתי. חשבתי שאנחנו באים לכפר גדול, מפותח. והנה, הגענו למגרש חניה ע"י המגדל ולא ראינו כמעט דבר. שאלנו את עצמנו איפה הקיבוץ. הגענו למחצבה, היו כמה בתים מאחורי הגבעה. ידענו שקיבוץ זה משק חקלאי גדול. אבל ראינו רק שניים שלושה בתי ילדים. עמוס אמר לנו: "הגענו לקיבוץ" – ולקח אותנו למקום ששם עכשיו "אמן". שם היו שולחנות ערוכים לקבלת פנים עבורנו. היתה ארוחה חגיגית, זה הרשים אותנו מאוד.

היינו ששה עשר חברים. הגרעין שלנו חולק לשלושה חלקים. הראשון כשלושים חברים הגיעו לנגבה, אנחנו לקיבוץ חצור, והחלק השלישי בא יותר מאוחר, גם כן לחצור. התקבלנו יפה מאוד, אם כי לא יכולנו לדבר עם החברים, רק עם דוברי הונגרית. למחרת התחילו לספר לנו את תולדות הקיבוץ ולהסביר איך עלינו להתנהג, ומהם הסידורים המקובלים בקיבוץ. גרנו על הגבעה, ע"י המגדל למעלה, שם היו שני צריפים: חדר המוזיקה וחדר האוכל ושני צריפים למגורים. היה מקום אחד מרוצף שם שכבו החולים שלנו ובמקום הלא מרוצף (רצפת חול) ישנו כולנו. לא היו עדיין מיטות. כנראה עוד לא הספיקו להתארגן לקראת בואנו. אבל זה לא הפריע לנו, כי היינו מוכנים לקשה ביותר. לא היינו מפונקים כל כך. הגענו לאחר המלחמה, ושמחנו שאנחנו בארץ. לא הצטרכנו להיות במחנה מעבר, אלא הגענו ישר לקיבוץ. הכוונה שלנו היתה להקים קיבוץ עצמאי.

הגרעין ההונגרי

גרעין "יחיעם". חלמנו להקים קבוץ צעיר, לאו דוקא הונגרי - אנחנו עשינו הכל על מנת שלא נראה כהונגרים. רצינו להיות ישראלים לכל דבר. החלטנו לא לדבר ולא לקרוא הונגרית. עשינו הכל על מנת ללמוד עברית. יום אחד החלטנו שלא מדברים בינינו הונגרית, וזה השפיע עד כדי כך שעד היום איננו מדברים הונגרית. עמדנו בעקשנות על תביעתנו להקים קיבוץ עצמאי. היו ויכוחים רבים עם מוסדות התנועה. אם כי הרגשנו טוב מאוד בחצור. קשרנו קשרים עם חברים רבים, היה לנו טוב בחצור, אך לא ויתרנו על רעיון הקיבוץ העצמאי, לאחר שנתאחד עם חברינו בנגבה. מוסדות התנועה דרשו שנשלים את נגבה. אנחנו התנגדנו לזה. רצינו להקים קיבוץ עצמאי, אבל אם להשלים היינו מעדיפים את חצור. אנחנו, בחצור נחשבנו כחברת נוער. מה שאפשר לנו פחות שעות עבודה, יותר ימי לימוד. בכלל הסיכומים של החברים שלנו על היחס אליהם בנגבה, היו קשים מאוד. לפי דעתי, מיטב חברינו חזרו להונגריה בגלל היחס של נגבה אליהם. זה לא היה תנועת, לא שומרי, לא היה אנושי. זה גרם לאכזבה רבה. והיינו 87 איש. זה היה מספיק להתחלה. כל הזמן המשכנו להיאבק עם התנועה לתת לנו מקום להתיישבות. היינו בחצור עד למאי 1951 והתגייסנו. (אגב, הכל קורה לי בחודש מאי. השתחררתי בגרמניה בחודש מאי, הגעתי ארצה בחודש מאי. הרבה אירועים קרו לי בחודש זה). היינו בצבא שלושה חודשים. אחרי הטירונות לא שרתנו אלא הלכנו לשל"ת ועלינו להתיישבות לדביר. זה נחשב לנו כשרות צבאי

מקימים קבוץ

אחר השל"ת התאספנו בשובל ומשם עלינו לדביר. הייתי בין שלושת הראשונים שיצאו לסמן את מקום ההתיישבות. הקמנו את האוהלים, המטבח וכו'.

שם פגשתי את חווה. חוה הגיעה עם החלק השלישי לחברת הנוער שלנו בחצור. היא היתה בפעילות התנועה בצרפת. היינו צריכים להשאיר מספר חברים לפעילות תנועתית (חוה הספיקה להיות גם תקופת מה בנגבה בגרעין).

עשר שנים חיינו בדביר. הילדים נולדו שם. חזרנו לחצור ב-1962. עזבנו את דביר מסיבות חברתיות. את דביר השלימה קבוצה ישראלית מהתנועה בחיפה, שהיו בהכשרה בעין-החורש. הם זלזלו באנשי דביר ולא רצו בשיתוף פעולה מהחברים הוותיקים של דביר עזבו רבים. זאת היתה תקופת סנה, היו ויכוחים רבים, עזיבות רבים חזרו להונגריה. היה משבר קשה מאוד. עניין סנה היה, לגבי רבים, אמתלה שנאחזו בה על מנת לעזוב. אח"כ הם בכלל לא התעסקו בפוליטיקה. הסיבה האמיתית היה המצב החברתי. חברים טובים שלנו עזבו מהקבוצה שלי. נשארתי יחידי. לא רציתי לחזור להונגריה והחלטנו לנסות לחפש עבודה מחוץ לקיבוץ. היו לי דווקא הצעות טובות מאוד, אבל נפגשתי בעיר עם חבר חצור שהציע לי שננסה לחזור לחצור, לפני שאנחנו מחליטים להשתקע בעיר. כך הגענו לחצור. כאן היו לנו קשרים, חברים, ולא היה קשה לחזור.

חזרה לחצור

לא היינו לגמרי מנותקים מהנעשה בחצור. עבדתי כאן עבודת חוץ מטעם דביר, גם אח"כ כיוצק, נתבקשתי ע"י אמן לבא לעזרה לבית היציקה, לאחר שבהיותי בגרעין עבדתי ביציקה. כך שלא הייתי רחוק מהקיבוץ במשך כל השנים שהייתי בדביר. היו לי יחסים טובים עם הרבה חברים. בהתחלה היו קשיים בקליטת הילדים. לרונית היה יותר קל. לעמית היה קשה מאוד. הוא היה בן שלוש. רונית בת שמונה. לא היה מקובל שההורים נמצאים קצת עם הילדים בקבוצות עד אשר הם מתאקלנים. הם נפגשו בילדים שלא הכירו, במנהגים שונים. לעיתים לא הבינו מה הוצים מהם, או כיצד לבקש דברים שונים (למשל, עמית כאשר נצרך לשירותים...) לפעמים שמו אותם ללעג. זאת היתה תקופה קשה מאוד עבורנו. בעבודה לא היו לנו בעיות. בחברה אנחנו די מבודדים. אין לנו יוטים רעים עם אף אחד. אבל אנחנו לא שייכים לשום גוף בקיבוץ. חשבנו להצטרף לצרפתים. זה לא הלך – הם דיברו צרפתית ביניהם, היו סגורים בתוכם. וכך התרחקנו מהם. אנחנו היינו פעילים בחברה.

על חווה

הכרנו לראשונה בתנועה בבודפשט. אחרי פעולת ערב כל בחור היה צריך ללוות אחת הבנות הביתה ואני ליוויתי את חווה. למטה, בכניסה, היא אמרה לי זהו, לא לעלות למעלה - והלכתי. היא היתה מאד פעילה בתנועה: מדריכה בשכבה הצעירה, ארגנה חגים ופעולות בקן וגם בקרה בבתי החניכים.

חוה נולדה בבודפשט. המלחמה עברה עליה במחבוא בעיר. כשאימה, שהיה לה מראה גויי היתה יוצאת ובאה בלי הטלאי. היא היתה בכונה ניגשת לקצינים הגרמנים ומתלוננת על מישו שכביכול הפריע...

חוה נשארה אחרי שהגרעין עלה כדי להדריך בתנועה ותקופה מסוימת היתה בצרפת בפעילות של התנועה עם חניכים.

אנחנו נפגשנו בדביר ואז נישאנו.

לחוג היה מקצוע שלמדה בחול – תפירה סלונית, בזה עסקה בקיבוץ כל הזמן היתה פעילה בנושאי תרבות וכתובה וראתה הרבה הנאה ממעשי ידיה.
ב-1989 חלתה. זה לא קרה בבת אחת, לכן לא גילינו את זה. היא הלכה ונחלשה עד שהגענו לבדיקה והם ישר שלחו אותנו לשיקוף ריאות ולאישפוז. הרופאים ידעו שזה סופני אבל אני הסתרתי את זה ממנה כי ידעתי שהיא כל כך מפחדת מסרטן שזה יהרוג אותה. עשיתי הכל שלא תדע ושתהיה אופטימית עד הסוף... היום, כשאנחנו משוחחים, זה יום הולדתה והדלקתי נר לזכרה.

הילדים

רונית ועמית שניהם נשואים. יש לי 5 נכדים, כולם בנים, הצעיר שבע וחצי. עמית חי בחו"ל ואנחנו שומרים על קשר טלפוני. רונית והבנים מגיעים כל שבת לבקר. יום אחד הצעיר, שהוא חייל, חזר מאוחר בלילה ורונית רצתה לדחות את הביקור אבל הוא קם ואמר נוסעים...

היום

אני עובד כל יום ב"אמן" 4 שעות. לפי הכללים לגבי הפנסיונרים. תמיד יש לי שם עבודה. אני מקבל שכר סמלי. חשוב לי מאד להמשיך לעבוד. אני חושב שהשינויים היו צריכים להיות מזמן אבל מפריע לי מאד היישום של זה – אחרי 45 שנים של עבודה נראה לי שהיו צריכים להיות תנאים אחרים בטיפול בבעיות הבריאות. אני נפגעתי בתאונה ולכן אני לא נייד זה מקשה עלי מאוד.

אני שומר על קשר עם חברי לגרעין. השבוע הם היו פה והביאו לי ליום הולדתי אוכל הונגרי...כאן אנחנו (דוד ואני – נורית), נשפכים על אוכל הונגרי.....

ראיינה שרה 1985

עריכה והשלמות – נורית 2007

תולדות

נולד 1926 - צ'ילה

אבא מאזרביג'אן בקו הוא הגיע בגיל 18, עם אביו ואחיו ב- 1912 בזרם של יהודים שבאו לעבוד באדמת הברון.

אמא באה באותה שנה מאודסה, בגיל 16. כל בני משפחתה של אמא נרצחו בפורגרומים ורק היא ואחיה נצלו.

ליהודים שיצאו מאירופה לפני מלחמת העולם הראשונה היו שני מסלולים. ארץ ישראל או אמריקה. זה היה לפני המהפכה הסובייטית. הם באו לעבוד את אדמות הברון רוטשילד **בווילה מוסס**. לא היתה שם הרבה עבודה והם עברו לבואנוס-איירס, שם הם נפגשו ושם גם נולדו שתי אחיותי הבוגרות. אבי עבד בחברה צרפתית שהיה לה בית כל-בו גדול. הוא היה חיט, כמו אביו וסבו ושם עבד כמדליסט והיה אחראי על מחלקת בגדי נשים, על היצור והמכירה. צרפתית הוא דיבר עוד מרוסיה - שם למדו צרפתית. וכך התקבל לחברה הזאת.

החברה גם שלחה אותו לצילה כשהקימה שם סניף שלה.

יום אחד החברה סגרה את הסניף וזה הועיל לאבא שלי שפתח לו חנות עצמאית. קנה שטח ובנה בית גדול. היה לו אוטו. היינו במצב טוב.

בינתיים נולדו שני הבנים אחי ואני. היינו 4: פני, שרה, משה - צ'יטו ואני - מיגל. עוד לפניכן, כשרוח המצב הוא דאג להביא את שאר המשפחה - אמו ואחותו, מבקו.

למדתי בבית ספר רגיל. לא ידעתי בכלל שיש בית ספר יהודי. כשהייתי בתיכון הגיעו בחורים שבאו מבית ספר יהודי. הסביבה שבה גרנו לא היתה יהודית, לא היו שכונות יהודיות. לא חגגנו חגים יהודיים, לא שבתות, אפילו לא יום כיפור. בגיל 15-16 התחלתי ללכת למועדון נוער יהודי AJI - אגודת צעירים יהודים, ושם התחלתי להכיר קצת יהדות. היו שם כל החברים שלי מבית הספר. בבית, ההורים דיברו אידיש למרות שידעו היטב ספרדית. אני מבין אבל לא מדבר אידיש. החברים שלי ברחוב היו גויים אבל במועדון ידעתי, גם היו חלק ציונים.

רוזה - הכרתי את רוזה באותו מועדון צעירים. התאהבתי בה והיא הזמינה אותי למסיבת ריקודים שהיתה אמורה לגייס כסף למסיבת הסיום. קניתי כרטיס אבל התנתי את זה שהיה תהיה רק איתי. וכך היה עד היום.

זאת היתה חברות לא כמו פה. היינו הולכים לסרטים וריקודים מקסימום יד ביד לא יותר. כל הנוער אז חיו עד סוף האוניברסיטה אצל ההורים, שייכים לבית בכל המובנים. הם קיימו אותנו. לא עבדנו. מי שעבד - לא למד. מי שהאבא שלו היה פועל הבן היה צריך לעזור לו.

בצבא צ'ילה

ב - 1944 סיימתי תיכון.

ב- 45 אני מתחיל ללמוד באוניברסיטה ולוקחים אותי לטירונות - 3 חודשים בקיץ. צ'ילה הצטרפה למלחמה נגד יפן. הייתי בצבא במלחמת העולם בלי לצאת מצ'ילה. בכלל, מלחמת העולם ה-2, שנמשכה כל זמן היותי בתיכון לא נגעה בנו. ידענו מהעיתונים מהרחוב שארה"ב ואנגליה נגד גרמניה ויפן. מה שקרה ליהודים נודע לנו רק אחרי המלחמה. כשהתחילו להגיע

סרטים של יומני המלחמה בקולנוע ברחוב ובבית-הספר היו יכוחים בין אלו שתמכו בבנות הברית ובין אלה שתמכו בגרמנים.

ביום שבת נסעתי לחוף וחזרתי בלילה ואז הודיעו ברדיו שכל מי שרשום לשרות ב-46 יתגייס ב-45 כי צ"לי הצטרפה למלחמה.

כל הארצות הדרום-אמריקאיות היו להן יחסים טובים עם גרמניה, אבל בצ"לי באותו זמן היה נשיא שמאלני.

למדתי באוניברסיטה הנדסת בניין. למדתי הדרכת בניה והיינו צמודים למהנדסים. הספקתי ללמוד כך שלוש שנים ובהתחלת 48 (אנחנו מתחילים שנה באפריל) גייסו אותי לפלמ"ח.

הגיוס לפלמ"ח

לא חשבתי לעולם לעלות לישראל. פרצה המלחמה פה. ערב אחד במסיבת ריקודים עם רוזה נגשים אלי שני ידידים שלי ועוד ישראלי קצת מבוגר מאיתנו. הם קוראים לי הצידה לאיזה חדר. באנו לגייס אותך הם אומרים – לצבא הישראלי. אני ידעתי שהצבא הישראלי מאוד קטן וכל ארצות ערב מסביב. ידענו משהו על החלוצים שבונים את הארץ אבל לא עלה על דעתנו שיהודים עובדים את האדמה. זה לא עלה על דעתנו.

לא היה נימוק ששכנע אותי. הם אמרו אתה חייב להחליט עכשיו כי 20 חברה כבר חתמו. באנו כי היית בצבא ויש לך ניסיון באימונים ועברת טירונות. הייתי צריך להחליט מיד. תנו לי כמה ימים, לדבר עם המשפחה... שום דבר. חשבתי לעצמי – אחרי אלפיים שנות גלות זו הזדמנות שנפסיק להיות יהודים נודדים... תרשום אותי. אחר כך לא ישנתי כל הלילה. בבוקר קמתי וארזתי תיק ללמודים ויצאתי. חשבתי איך לספר להורים שלי. הייתי בן 21 ולא הייתי צריך לבקש אישור מהם.

נתנו לנו חודש להכין את הניירות. לצאת לארגנטינה הספיקה לי תעודת זהות. זה לקח עוד חודש עד שיצאנו כי טסנו בקבוצות כל פעם קבוצה לאירופה ושם התאספנו ועלינו לאוניה בונציה. האוניה עגנה ברציף מול ככר סן-מרקן....

בארץ

בחפיפה לקחו אותנו לבית-ליד. זה היה הבקו"ם. קבלנו תעודות וציוד. משם אפשר היה ללכת לצה"ל או לפלמ"ח. שלחו אלינו את בני מרשק עם בחור שידע אנגלית ואצלנו היה בחור שהבין אנגלית וכך קבלנו תרגום יד שלישית. אלה שהיו מפא"יניקים הלכו לצבא. היתר באו איתנו לפלמ"ח. משם לקחו אותנו לדרך בורמה. את דברי בני מרשק ממש לא קלטנו הוא סיפר על הקרבות איפה ומה. השמות לא אמרו לנו שום דבר. מה שהכרנו ממפת ישראל היה מה שמופיע על קופסת קרן-קיימת מדן ועד באר-שבע.

בדרך בורמה עשינו אמונים. משם ירדנו לגבעת ברנר ושם ממש התחילה הטירונות. דדו היה המ"פ. הוא עצמו ידע לדינו והשיג מ"מ מ"כ וסמל שגם יודעים לדינו וצרפו אלינו עוד דרום אמריקאים שהיו רביזיוניסטים הם סופחו למחלקת הדרום אמריקאים וכשהבינו שהגיעו לפלמ"ח ניסו לברוח. אח"כ שהבינו מי נגד מי. העדיפו את הפלמ"ח. בפלמ"ח רובם היו מההתיישבות העובדת אבל היו גם קצינים מהלח"י שפורקה. הם העדיפו ללכת לפלמ"ח כי בצבא היו יותר עולים חדשים שהם לא סבלו.

מבצע ההר

היינו בקסטל **בדיר אל האווה**. זה היה במסגרת פריצת הדרך לירושלים אבל הגענו בזמן ההפוגה והספיקו להכין אותנו. עלינו לקסטל לבית ההבראה שהיה שם. המטה של החטיבה היה באבו-גוש. משם יצאנו לפעולה באוקטובר למבצע ההר. להרטוב לשם הגיעו המצרים. עלינו למעלה לדיר אל-האווה. לא ירינו אפילו כדור אחד וירדנו – המצרים ברחו. למחרת כתבו העיתונים "הפלמח פרץ את הדרך לנגב".

מבצע חורב

המטרה היה לכבוש את מחנה רפיח. זה היה מחנה בריטי שבו ישבו המצרים. היינו אמורים לחסום את היציאה של המצרים למצרים שלא תהייה להם אספקה. אנחנו הגענו מעבר על הדרך מניצנה לרפיח. הגדוד החמישי תפס את המחנה והיו צריכים להגיע לטנקים. היו לנו 3 טנקים אז – הגדוד השמיני. הטנקים לא הגיעו. התחילה סופת חול נוראית לא רואים כלום אחרי גדר המשלט. פתאום רואים משהו זו בחולות. הם בלי נשק וצועקים "אל תירו אנחנו יהודים". התברר שהטנקים המצרים חשבו שאלה שלהם. היהודים ראו טנקים יצאו לברך אותם פתאום הסתברה הטעות ושלנו ברחו משם והגיעו אלינו. אנחנו הודענו למפקדה והם כיוונו את הכוח למשלט. עברנו לכביש לקהיר בתוך סיני וכשהטנקים הגיעו פגענו באחד וכולם ברחו. אז היתה פרשה עם הבריטים שהציגו אולטימטום לפינוי כל שטח סיני. משם הזרנו ללוד ואז פרקו את הפלמ"ח. אני הגעתי לגולני שישב בג'וליס ואז כמעט נגמרה המלחמה. כבר לא עשינו שום דבר.

השחרור

כשהשתחרר יתי נסעו רוב חברי הנשואים לירושלים. חבר הציע לי ללכת לנען – שם היה גרעין דרום-אמריקאי. קבלתי אוהל. הייתי בהתחלה חצרן עם סוס בשם חיימקה, שידע בדיוק לאן ללכת ואיפה לעצור. לימדו אותנו לחלוב פרות וגם טיפלתי במסחטה במכבסה. כשהתחלתי לעבוד בחליבה גם בלילות קבלתי חדר בצריף, עם עוד 4 בנות. הם יצאו ונשארתי עם 2 בחורים שיצאו כשרוחה הגיעה. כל הזמן מאז שעזבתי התכתבנו. רוחה רצתה לבוא, נמאס לה להיות בבית. היתה לה אמא חורגת שלא הסתדרה איתה. היא היתה בת 19 ואבא נתן לה את ברכת הדרך.

נשואין

התחתנו אצל רב ברחובות ואחר-כך כשחזרנו לצי"לי היינו צריכים להתחתן שוב בחתונה אזרחית. כשרוחה היתה בהיריון עברנו לירושלים והצטרפנו לתברים שלנו שגרו שם בקומונה. היה לנו טנדר והיינו מחלקים דגים לחנויות. ככה שזיקנו דגים – כולם הכירו אותנו, כולם דיברו את כל השפות שידענו. אחר כך עבדתי כמזכיר בסולל בונה. היינו בקומונה, משכורות משותפות, שם נולד דויד. היו עוד ילדים.

חזרה לצילי

ב-1953, תחת לחץ ההורים שרצו להכיר את הנכד שלהם, חזרנו לצילי. לגיסי היתה חנות בגדים קטנה שהלכה מצוין, ונכנסתי לעבוד איתו. הוא סוף סוף יצא לחופש. לי היתה משכורת טובה.

הכל היו בגדים מוכנים מלבד חליפות שאפשר היה לתפור לפי הזמנה. שם נולדו שמואל ואלון. החיים היו מאוד יפים. היתה לנו דירה יפה בשכונה טובה. היה לי אוטו. לא חסר לנו כלום אבל התחלנו לחשוב שזה לא זה אם קורה משהו. היתה אי יציבות כלכלית. התגעגענו לחיים שהיו לנו כאן. החוג החברתי שלנו השתנה בצורה חריפה מאוד. הבילויים (היינו פחות מ-30) כבר לא אותו דבר.

החלטנו. רצינו קיבוץ אבל לא עם דרום אמריקאים. לקח עוד שנה עד שקבלנו תשובה.

בחצור

הגענו לחצור. בהתחלה שטפתי סירים. הייתי חודש באולפן כי ידעתי קצת עברית. אחרי תורנות הסירים עבדתי עם מולי בזמן אריזת החמניות אחר כך כששלמה כהן השתחרר ובא לעבוד עם מולי כי נהג בטנדר של מולי. יענק'לה אשל היה ועדת קליטה ולקח אותי לאמן למחלקת כלים. עבדתי באמן 30 שנה. בתקופה זו הייתי גם אחראי בטחון בקיבוץ. הייתי 17 שנים אחראי לנשק ובטחון עד סיום מלחמת לבנון.

במילואים הייתי ביחידה שהיתה אחראית על הנשק וגם בקיבוץ טפלתי בנשק.

אתה יודע משהו על סליק?

היה ברפת סליק של נשק ואבירי שלל ואותו חיסלנו כשעשו מבצע להחזרת נשק. חפיקדים נוספים: הייתי בועדת תרבות עם לאה צימרמן. הבאתי להקות. הופענו בהרבה מופעי ריקוד. בחג ה-40 הכנתי את ההופעה של הדרום אמריקאים. כשגמרתי לעבוד באמן הקמתי את המרכזית עם צ'כי. עברתי עם המרכזית לכל-בו והמשכתי לעבוד שם עד סוף האלף הקודם. אני יצאתי לבדיקות לקראת ניתוח מעקפים ומאז אני פנסיונר.

על הילדים

הילדים נקלטו נהדר. כולם עד היום פה ומבסוטים. רוזה: אנחנו משפחה שמעולם לא הרגשנו שמגיע לנו. לא בקשנו שום דבר מועדת חברה. זאת היתה האווירה בבית.

ביום שישי כולם באים הנה מכאן הולכים יחד לאכול בחדר אוכל. הם יודעים שהם באים הנה ומחכים להם פה. הכלות זה מזל לא נורמלי ומסתדרות אחת עם השניה.

טפלנו בנכד הרבה זמן. עכשיו צריך לרוץ ואין כוח.

הננדים באים הרבה לבקר גם בלי ההורים.

היום

הילדים קנו לי מחשב ואני מאז מבלה איתו הרבה. אנחנו הולכים למועצה להרצאות לוותיקים פעם בשבוע. כל בוקר אנחנו מטיילים והחיים יפים.

בסיום – הרבה נשיקות לכולם!

נרשם ע"י נורית ספט' 2006

מרגוט טוביאס

נולדתי ב- 1932.

ב- 1933 אבא נפטר. עליו אני לא יודעת כלום. כשגדלתי חיפשתי מידע אצל הדודים, אבל אז לא דיברו עליו - "לא מדברים על זה"..... הוא נפצע קשה במלחמת העולם הראשונה. היה בזהלם קרב. כשהתחילו הבעיות עם הנאצים לא יכול היה לשאת את זה והתאבד. אבל כל זה לא ידעתי... נודע לי במקרה, לפני כמה שנים, וזה היה הלם נוראי. היה לי קשר עם המשפחה שלו אבל לא דברו.

היינו שתי אחיות בהבדל של 5 שנים. היא הגדולה. אמי לא נשאה שוב. אמי לא עבדה - לא זוכרת איך התפרנסה. גרנו בבית גדול אך כשאבא נפטר עברנו לבית הסבתא. אני זוכרת בית יפה, הייתי יושבת על אדן החלון כי סבתא היתה חוסכת בחשמל וממול היו אורות מהמכולת שהגיעו אלינו, היו לנו שכנים גויים והילדים שלהם תמיד שחקו אתנו. הייתי מאד קטנה כשהתחילו הבעיות, אני רק יודעת שהילדים הפסיקו לבוא. הם היו באים לגדר בינינו והיינו מדברים ומשחקים. בחורף היו ציפורים שנפלו מהקן ויחד עם השכנים קברנו אותם ושמנו על הקבר פרחים שפרחו באביב.

מהבית בגרמניה אני זוכרת גינה ענקית עם פינה לירקות בחצר גדולה. עכשיו כשבקרתי שם ראיתי שהיא לא כל כך גדולה.

הלכתי לגן של נוצרים למרות שהיו יהודים בעירה. היה בית כנסת אזורי בעירה שלנו. ההורים לא היו שומרי כשרות אבל חגים כן היו. לא זוכרת איזה את חנוכה אני זוכרת כי קבלנו מוהקרבנים כל מיני מתנות, הם תמיד עמדו לנו בגלל אבא. כל חג היו שולחים בגדים, צעצועים ותכשיטים. הדוד עסק בתכשיטים ותמיד שלח לנו חבילות גדולות. אני זוכרת בחנוכה, היינו יושבים במרפסת הסגורה בחורף. מדליקים חנוכייה ונרות והיה מאוד חגיגי. הלכנו לבית כנסת בחגים.

המצב החמיר ואנחנו התכוננו לנסיעה לארגנטינה, אל האח של אמא שהיגר בגיל צעיר. לקראת הנסיעה ארזנו את כל כלי הזכוכית בארגזים שמלאו את כל המרפסת הסגורה. זה היה בנובמבר 38. לילה אחד עברו בריונים בכל העיירה וניפצו זכוכיות, זה היה ה- 9 בנובמבר (ליל הבדולח).

מזל שאלינו לא נכנסו אולי כי לא היו גברים. כל זה קרה כשכבר היינו מוכנים לנסיעה. אמי התפלאה כשמחלקת העיתונים, במקום להניח את העיתון צלצלה בדלת. היא סיפרה לנו ששריפו את בית הכנסת וזרקו את הרבי מהמדרגות.

אנחנו לא ידענו שום דבר כי היינו סגורים בבית. אמא יצאה החוצה בלי מעיל, אני זוכרת אותה רצה עם השיער פרוץ לבית הכנסת לראות מה קרה.

אח"כ הלכנו עם אמא לראות מה קרה. באותה תקופה כבר לא הלכנו לבית הספר כי אסור היה. מספטמבר כבר היינו בהכנות. ילדים אחרים עברו לבית ספר יהודי. אנחנו שמחנו מאוד שלא מסכימים שנלך לביה"ס ויכולנו להשאר בבית. לאחותי היתה חברה מאוד טובה, נוצריה. הם המשיכו בידידות ואפילו באו להיפרד כשנסענו אבל הם באו בלילה כי אביה עבד במקום ממשלתי.

את ההפלגה אני זוכרת טוב. קודם כל נסענו להמבורג ברכבת. סבתא כבר היתה פעם בארגנטינה ותמיד סיפרה לי על האוניה הגדולה. היא תארה לנו את האוניה כבית ואני דמיינתי

אותה כתיבת נוח. כשראיתי את האוניה האמיתית לא רציתי לעלות כי זה לא היה דומה. הייתי בת שש ונורא ילדותית.

באוניה פגשנו משפחה – קרובים שלנו, עם שלושה ילדים והם היו לנו חברה משך כל הנסיעה. היה מאוד נחמד. היה לנו תא שלנו ולסבתא היה תא נפרד. היו באוניה אירועים, מסיבות. כשעברנו את קו המשווה היה ערב מסכות והצוות התחפש לכושים. אנשים קפצו לברכה. אני פחדתי מהכושים ולא רציתי להשתתף.

לדודי היה אישור לעלות על האוניה והוא עזר לנו לרדת. מהדרך אני זוכרת את בחיל שעל החוף היו כל האנשים לבושים לבן עם כובעי קש כאלה. ירדנו לחוף בבואנוס איירס. אנחנו נסענו עם הדוד לביתו ואמא וסבתא שכרו חדר קטן עם פשפשים וזה היה נורא. אח"כ שכרו בית גדול שהוא היה הפנסיון ברח' או'רוס באזור בלגרנו שהיה יוקרתי ויפה. אני גדלתי שם כילדה קטנה עם אנשים זקנים. את החדרים הגדולים אמא השכירה לדיירים ואנחנו גרנו במגורי העובדים. אחותי, אני ואמא בחדר אחד, לסבתא היה חדר לחוד. המטבח והשירותים היו הכללים של הפנסיון. היה תור לשירותים והיה צריך להזמין אם רצית לעשות אמבטיה. ביום שישי הייתי עושה אמבטיה.

בית-הספר היסודי היה די רחוק והייתי הולכת ברגל. אח"כ היה יותר קרוב. אחותי למדה רק שנתיים ואז התחילה לעבוד בספרייה. היינו צריכות לעבוד הפנסיון לא הספיק לפרנסה. שתינו לא גמרנו תיכון למרות שהיה חנינם. חיינו טוב. היה לאוכל ולביגוד אבל לא יכולנו ללמוד כי היינו צריכות להתפרנס.

אמא עד הסוף לא למדה ספרדית. כל הדיירים שלה היו יהודים. בהתחלה היו קצת צעירים לתקופה שרק הגיעו, אבל למבוגרים היה יותר כסף או שהבנים שלמו עבורם. גדלתי באווירה מאוד לא סימפטית. לא הייתי שמחה. היתה לי חברה אבל האווירה ברקע היתה קודרת. עם ייחותי דברנו על זה. אחותי מאד סבלה מזה. האמא לא דברה אך השתיקות העיקריות יותר. ליד המיטה היתה תמונה של אבא עם מדים. כששאלתי מה קרה לאבא היתה פורצת בבכי ואז ילדה מבינה שהיא עושה משהו נורא ולא שואלת יותר. אנחנו רק בביה"ס פוגשות את העולם האמיתי. הלכתי לתנועת נוער של בית הכנסת "עונג שבת". בימי שיש הלכנו לפעולות, כיפים, מסיבות. ריקודים סלוניים למדתי בגיל 20. אמא שלחה אותי ללמוד ריקודים כחלק מפעילות חברתית, לא למדתי הרבה. אני זוכרת צ'ה-צ'ה-צ'ה, פסדובלה, רומבה. בארגנטינה התחלתי ללמוד מא' בגיל 7. גרמנית ידעתי לקרוא רק מה שלמדתי מהאוויר. היו לנו בבית ספרים בגרמנית. ביה"ס היה שייך לקתולים. הרבה מורות היו קתוליות. הכנסייה היתה ממש ממול. לתיכון הלכתי לבי"ס אחר. הייתי גרועה בביה"ס. לא היה מעניין. אהבתי מוזיקה. שמעתי מהרדיו וטלנובלות מהרדיו זה היה כייף נורא. הייתי עולה לחדר כשאף אחד לא היה ואמא לא יודעת שאני שומעת את זה במקום שעורים.

בסוף כיתה ט' עזבתי והלכתי לבי"ס פיטמן לפקידות וכשגמרתי בגיל 19 התחלתי לעבוד. עבדתי בחברה לייבוא ויצוא. שם לא הרווחתי הרבה ועברתי למקום מאוד רחוק עם בוס לא סימפטי שמאוד ירד עלי. יצאתי משם לחברה אחרת, הולנדית שם עבדתי ושם היה לי טוב ועבודה מעניינת. עבדתי עד שאנדי נולד.

בשנים האלה, זו התקופה של פירוק, היתה אווירה של פחד. היו דברים קשים. היינו מדברים בחדרי חדרים עם העוזרות למשל. היה לי כבר חבר מהתנועה. התחלנו כילדים. והיינו יחד 4

שנים ואז נפרדנו. היה לי מאוד קשה להתיידד עם אחרים. נשארתי עם לב שבור. היינו חבורת אנשים צעירים שיצאנו יחד לבלות. היה לנו איזה מקום מחוץ לעיר כמו, קאנטרי קלאב, היתה שם בריכה. זה היה קרוב לנהר עם דשא גדול למשחקים. שחינו בברכה, טיילנו לנהר. היתה לי חברה מאוד טובה שעבדה בחברה גדולה כמזכירה. היא התיידדה עם משפחה והלכה איתם לקונצרטים. יום אחד הזמינה גם אותי. עשינו מנוי ונהיינו חבורה לקונצרטים. היינו הולכים לתיאטרון "קולון", של אופרה וקונצרטים. קנינו כרטיסים בעמידה ואחר כך יורדים לכסאות. בחבורה הזאת היה גם קלאוס והתיידדנו. אחרי הקונצרטים היה מלווה אותי הביתה. אמא מאוד דאגה שאני לא נשואה. אחותי התחתנה בגיל צעיר גם כדי לברוח מהבית, ולי לא היה כל כך איכפת. עוד הייתי שבורת לב מהאהבה הקודמת. אז ב-56 נסעתי לארה"ב לבקר את הדודים. אמא אז קבלה פיצויים וחשבה שיהיה לי טוב לצאת קצת. עשיתי טיול נהדר. 7 חודשים. קיוויתי, סוף סוף לדעת מה קרה לאבא - אבל את הסיפור האמיתי לא שמעתי ועל זה אני לא סולחת לאף אחד.

זה קלקל את רוב החיים שלי. אני נורא רציתי לדעת. לא ידענו כלום עד שאחותי פעם מצאה מסמך במגירה אחרי שאמא נפטרה.

אמא מכרה את הפנסיון כשהתחילה לקבל פיצויים והלכה לגור בדירה עם אחת הדיירות של הפנסיון. הדיירת לא רצתה להיות לבד והציעה לאמא. אני גרתי עד אז עם אמא בחדר אחד. בסוף היא נפרדה מהאשה הזאת וקנתה דירה. היא השכירה חדר אחד ובשני היינו יחד. היא לא הבינה שגם לי יש זכות לחדר משלי.

הייתי בחברות קרובה עם אחותו של קלאוס. כשחזרתי מארה"ב הבאתי מתנה לבת שנולדה לה ואז העמיקה הידידות עם קלאוס. עשינו מסיבת אירוסין גדולה, ואחר-כך חתונה במשפחה. קלאוס עבד בבית חרושת למנורות. הוא היה אחראי למכירות. הוא היה שותף שם. קלאוס הרוויח טוב. אני עוד המשכתי לעבוד באותה חברה עד שאנדי נולד.

אנדי - שמו המלא אנדרס מקסימוס ע"ש אבי. לא היה נהוג לשלוח ילד לגנון ואני נשארתי אתו בבית. אמא היתה באה אלינו כמעט כל יום והכירה את אנדי. היא נפטרה בגיל 66, לפני שקרין נולדה. שמה השני של קרין, אליאנה - ע"ש אמא. את קרין השארתי לפעמים עם עוזרת ואני עבדתי עם קלאוס.

בארגנטינה המצב היה רע. היו דברים שלא השלמנו איתם מבחינה פוליטית. הדיקטטורה. אמרנו - אם לשנות אז לשנות את כל החיים שלנו. חשבנו על מקסיקו. התקשרתי לבני דודים והם אמרו שלא כדאי. הם לא היו במצב טוב והתשובה שלהם לא היתה מזמינה. רצינו לשנות את הכל. רצינו שיהיה לנו חיים טובים ועתיד לילדים. התלבטנו הרבה. ההורים של קלאוס היה זקנים. אביו פרץ בבכי כששמע את זה - זה היה נורא והוא אף פעם לא הגיע לארץ. החלטנו - ישראל וקיבוץ. הקליטה היתה ממש טובה. כל כך האמנו שיהיה טוב. אנדי נכנס מצוין לקבוצת "הדס" היו הרבה בנים ובנות מקסימות.

קרין היתה בת 4 והגיעה ל"ניצנים". היא היתה הכי קטנה בקבוצה ולא היה לה קל. היתה לה גם תקופה קשה כשאורלי נולדה. אני התחלתי לעבוד במטבח בהכנות. קלאוס נכנס ישר לאומן. בהתחלה ניסה קצת בפרדס. אח"ר לקחתי קבוצה (עדי, דובב, בועז, אסף). עבדתי איתם שלוש וחצי שנים. אחרי שנה במטבח לקחתי עוד קבוצה לשנתיים (עדין, אורי, רועי...) יותר מאוחר

חזרתי לחצי שנה להחליף את רחל ג' כשהיא ילדה. עבדתי גם שנה בהכנת ארוחת בוקר. עשיתי רמזור. אח"כ עבדתי בקומונה ובבית התינוקות.

על החיים שלי

היו לי חיים מאוד יפים: רצינו לשנות - ושינינו באמת. בקיבוץ - כל האפשרויות שהיו לי, שהייתי חופשית, שנסענו הרבה להצגות וקונצרטים. היו חוגים. מה שהיתה אפשרות השתתפתי. לא דאגתי מזה שהשארתי את הילדים בבית-הילדים. המעבר לא הפריע לי. עכשיו הם מספרים דברים שלא ידעתי שהיה להם קשה. אחרי זה עברתי את הניתוח בגיל 60. אחרי הניתוח הראשון עוד נסענו לארגנטינה לבקר את אנדי.

כעבור שנה היה עוד ניתוח. השתקמתי יפה מאוד אבל זה שינה את כל החיים שלי. היום - אני אופטימית. אני משתדלת להנות ממה שאפשר. בהרבה דברים אני מוגבלת. אני לא עצמאית כבר 10 שנים. המציאות מאוד קשה. מה טוב לי? בית הדר זה נהדר בשבילי. אני משתתפת בכל ויש לי מקום נעים להיות בבוקר. אני נהנית מסרטים. אני משתדלת גם לצאת לדברים שאני יכולה אבל הגיל עושה את שלו. בס"ה היו לי חיים יפים. אני יודעת תמיד למצוא את הטוב. בעצם, אני מאוד חזקה. החיים עשו אותי כזאת.

נרשם 31.1.06
ע"י נורית

היינו צעירים

חנה

פרני

מרגוט

דוד

מיכאל